



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

II19 Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία Β΄

Ενότητα: Ο «γυναικείος χώρος» στη δυτική πρώιμη νεωτερικότητα

Κώστας Γαγανάκης

Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας

ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. Εισαγωγή.

Η γυναικεία παρουσία σχεδόν σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας στην περίοδο 1500 - 1700 εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονη. Οι γυναίκες συμμετείχαν στην παραγωγή, στην παραγωγή ιδεολογίας, στις τέχνες, στις μαζικές κινητοποιήσεις και εξεγέρσεις, ορισμένες φορές και σε πολέμους (μεταμφιεσμένες ή μη). Η έντονη γυναικεία παρουσία στην καθημερινότητα των Δυτικών της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου περνά και στον κυρίαρχο (ανδροκρατικό) λόγο της κάθε εποχής, στην αναπαράσταση της πραγματικότητας μέσω των μύθων, της θρησκευτικής κατήχησης, της φιλοσοφίας και των επιστημών. Είναι εξάλλου έκδηλη η τάση της ενσωμάτωσης της γυναικείας παρουσίας σε ένα ευρύτερο κοσμολογικό σύστημα αρμονίας και τάξης (δηλαδή θεσμοθετημένης ιεραρχίας).

Με άλλα λόγια, ο κυρίαρχος λόγος (*discours*) των δυτικών κοινωνιών της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου αναπλάθει, επινοεί τη γυναίκα σύμφωνα προς τις κυρίαρχες ανδρικές αντιλήψεις: Η γυναίκα ήταν η μητέρα, η πολύτιμη σύντροφος στην οικογένεια, ήταν όμως και η μοχθηρή «Εύα», το σεξουαλικά ακόρεστο και διανοητικά ασταθές ον που παρουσίαζαν οι ιατρικές διατριβές (βασισμένες σε παραδοσιακές θεωρήσεις του γυναικείου φύλου, τόσο στην αρχαιοελληνική όσο και στη βιβλική σκέψη). Οι δύο όψεις της γυναίκας εμφανίζονται σχεδόν σε συμμετρία μέσα από την κυρίαρχη αφήγηση της κάθε κοινωνίας. Αναπόφευκτα, ο ιστορικός της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου που επιχειρεί μια σκιαγράφιση της «ιστορίας των γυναικών» έρχεται αντιμέτωπος με το επινοημένο αυτό γυναικείο πρόσωπο, το οποίο πρέπει να αποκρυπτογραφήσει για να είναι σε θέση να ανιχνεύσει τη δυναμική στις σχέσεις των δύο φύλων. Μια απόπειρα συγγραφής της ιστορίας των γυναικών δεν αντιμετωπίζει συνεπώς το αντικείμενό της σε απομόνωση (στα πλαίσια μιας «βιογραφικής» προσέγγισης) αλλά αποτελεί τελικά εξιστόρηση της εξέλιξης της σχέσης των δύο φύλων και των συμβολικών αναπαραστάσεών τους¹.

2. Ο γυναικείος διανοητικός και ηθικός κόσμος.

Η ιστορία του διανοητικού κόσμου των γυναικών της προεπαναστατικής Ευρώπης παραμένει σχετικά άγνωστη. Σημαντική τομή γι'αυτήν αποτέλεσε η διάδοση της τυπογραφίας, η οποία συνετέλεσε με τη σειρά της στον πολλαπλασιασμό των εγγραμμάτων. Στην Αγγλία, τα τελευταία χρόνια του 15ου και τα πρώτα χρόνια του 16ου αιώνα χαρακτηρίστηκαν από την κοινωνικοποίηση του βιβλίου, το οποίο για πρώτη φορά ξεπέρασε τα στενά όρια της ελίτ και εξαπλώθηκε και στα υποτελή στρώματα, όπως και στο χώρο των γυναικών. Οι πληροφορίες που έχουμε για αγγλίδες κατόχους βιβλίων είναι ελάχιστες και περιορίζονται σε μέλη της παραδοσιακής αριστοκρατίας (Anne Boleyn, Katharine Parr, Margaret Beaufort, Αικατερίνη της Αρραγώνας, κ.α.).

Η αντιπαραβολή δύο μεταφράσεων του 51ου Ψαλμού του Δαυίδ από αγγλίδες συγγραφείς του 16ου αιώνα μας προσφέρει χρήσιμα στοιχεία για τη διερεύνηση του γυναικείου διανοητικού και ηθικού κόσμου στην Πρώιμη Νεότερη Περίοδο: Πρόκειται για το «Διαλογισμό μιας μετανοούσας αμαρτωλής, γραμμένο υπό τύπον παράφρασης του 51ου Ψαλμού του Δαυίδ» της Anne Vaughan Lok (1560) και το «Διαλογισμό επάνω στον 51ο Ψαλμό» της Mary Sidney Herbert, κόμησας του Pembroke (1590). Και οι δύο γυναίκες βασίζονται στα Σχόλια του Καλβίνου σχετικά με τους

¹ Natalie Zemon Davis & Arlette Farge, "Women As Historical Actors", *A History of the Women in the West, III, Renaissance and Enlightenment Paradoxes*, Cambridge Mass., The Belknap Press of Harvard University Press 1993, σ. 2 - 7.

Ψαλμούς, προχωρούν όμως σε διαφορετικούς τονισμούς και επισημάνσεις. Η Lok, όπως και ο Καλβίνος, υπογραμμίζει το προπατορικό αμάρτημα και την ανάγκη της απόλυτης μετάνοιας· η κόμησα συμπεριλαμβάνει στο σχολιασμό της αυτά τα στοιχεία, τονίζει όμως ιδιαίτερα τη χαρά και τη ψυχική υγεία που πηγάζουν από την ελεήμονα φύση του Θεού. Και οι δύο συγγραφείς ωστόσο αντλούν από το Ψαλμό τη δικαίωση ενός δημόσιου ρόλου· δεν επιθυμούν μόνο την κάθαρση της ψυχής, αλλά και την εκπαίδευσή της κατά θεάρεστο τρόπο. Σε μια εποχή όπου οι γυναίκες ήταν υποχρεωμένες να παραμένουν σιωπηλές, οι δύο αγγλίδες μεταφράστριες του Ψαλμού του Δαυίδ, αναζητούν μια ενεργό συμμετοχή στα κοινά, μέσα από την εκπαίδευση των άλλων.

Ο 51ος Ψαλμός του Δαυίδ κατείχε ιδιαίτερη θέση στην προτεσταντική υμνολογία, εξαιτίας της περιγραφής του προπατορικού αμαρτήματος και της έμφασης που έδινε στην πίστη, παρά στις αγαθοεργίες (όπως στον Καθολικισμό). Ο διάδοχος του Καλβίνου Beza έγραψε για το Ψαλμό ότι «περικλείει επίσης δύο πρωτεύοντα στοιχεία της αληθινής πίστης: Το ένα, το προπατορικό αμάρτημα· το άλλο, η κατάχρηση των θυσιών προς το Θεό». Στην Αγγλία, ο Ψαλμός είχε ενσωματωθεί στην προτεσταντική μαρτυρολογία, κυρίαρχο έργο της οποίας ήταν το *Acts and Monuments* του Foxe.

Και οι δύο συγγραφείς τονίζουν το πολιτικό περιεχόμενο του Ψαλμού, συνδεδεμένο με τη φύση της μετάνοιας και την εξομολόγηση. Ο - προτεστάντης - Δαυίδ εξομολογείται το αμάρτημά του μόνο στο Θεό, ο οποίος είναι ο υπέρτατος και δίκαιος κριτής, σε αντίθεση με τα αστικά δικαστήρια της εποχής, τα οποία κατέτρεχαν τους Προτεστάντες της Γαλλίας και της Αγγλίας. Στην εκδοχή της κόμησας, γίνεται σαφής μνεία στις ευθύνες των δικαστών ενώπιον του Θεού, όπως και στη νομιμότητα της εκφοράς κρίσης για τον άρχοντα. Επίσης, και οι δύο γυναίκες τονίζουν την πολιτική επικαιρότητα του 18ου στίχου (*δείξε την εύνοια σου στη Σιών ... κτίσε τα τείχη της Ιερουσαλήμ*). «Σιών» και «Ιερουσαλήμ» είχαν καταστεί συνώνυμα της Εκκλησίας στους προτεσταντικούς ψαλμούς. Ο 18ος στίχος συνιστούσε προσευχή για τη σωτηρία όλου του σώματος της Εκκλησίας από τις αμαρτίες της κοσμικής κεφαλής της (Δαυίδ – των βασιλέων της Αγγλίας και Γαλλίας). Η έμφαση στη θεϊκή προστασία επί της διωκόμενης Εκκλησίας διέφερε ανάμεσα στις δύο συγγραφείς: Ο τόνος της Lok, η οποία έγραφε σε καιρό κατατρεγμού από την καλβινιστική Γενεύη στην οποία είχε καταφύγει ως πρόσφυγας, είναι σαφώς δραματικότερος από το μεταγενέστερο κείμενο της κόμησας του Pembroke, η οποία έγραφε υπό σαφώς καλύτερες συνθήκες.

Σπουδαιότερο όμως είναι το πως και οι δύο γυναίκες αντλούν από το Ψαλμό το δικαίωμα της δημόσιας τοποθέτησής τους για τα κοινά· σε μια εποχή όπου το κήρυγμα από γυναίκα θεωρούνταν πράξη αίρεσης, οι δύο Αγγλίδες «μιλούν» μέσω του ψαλμού, επειδή το κήρυγμα ήταν για αυτές ο μόνος τρόπος «ενίσχυσης των τειχών της Ιερουσαλήμ», δηλαδή της προτεσταντικής Εκκλησίας. Οι δύο γυναίκες παρουσιάζουν το κήρυγμα ως πράξη ευσέβειας και όχι αυτο-επιβεβαίωσης· επιπλέον, το αντιμετωπίζουν ως απόρροια της άμεσης επαφής του υμνογράφου - ανεξάρτητα από το φύλο του - με το Θεό, την πηγή της έμπνευσης. Ξεπερνώντας το φύλο του υμνογράφου (Δαυίδ), οι δύο συγγραφείς απευθύνουν μιαν οικουμενική έκκληση για την απελευθέρωση του ατόμου (και όχι μόνον του άνδρα) μέσα από την ενεργό στράτευση του στην υπόθεση της προώθησης του Προτεσταντισμού².

² Margaret Hannay, "Unlock my lips": the Miserere mei Deus of Anne Vaughan Lok and Mary Sidney Herbert, Countess of Pembroke, *Privileging Gender in Early Modern England*, Jean Brink (ed), τόμος XXIII, *Sixteenth-Century Studies and Essays*, Missouri 1993, σ.19-36. Nicole Castan, "The Public and the Private - Religion as Liberation", P.Aries & G.Duby (eds), *A History of Private Life, III, Passions of the Renaissance*, Cambridge (Mass.), The Belknap Press of Harvard University Press 1989, σ.414-416.

3. Γυναικείες φωνές: Απόπειρες διείσδυσης σε μια ανδροκρατούμενη πραγματικότητα.

Πέρα από τον γραπτό λόγο, οι γυναίκες της Δύσης επιδίωξαν μερίδιο έκφρασης και στον προφορικό, ερχόμενες σε άμεση επαφή και σε συζήτηση με τους άνδρες ή σχηματίζοντας αμιγώς γυναικείους κύκλους συζήτησης και προβληματισμού. Το σαλόνι, λέξη του 18ου αιώνα, υπήρξε κατεξοχήν χώρος έκφρασης της γυναικείας αντίληψης στο επίπεδο των δυτικών ελίτ. Πριν από τον πολλαπλασιασμό των σαλονιών στις κοινωνίες της Δύσης (ο οποίος και απηχούσε μια σχετική ανάδειξη των γυναικών, συνεπώς απουσίασε από παραδοσιακές κοινωνίες όπως λχ η ισπανική) οι γυναίκες της Δύσης έβρισκαν ευκαιρίες να συνδιαλεχθούν με το ισχυρό φύλο ή και μεταξύ τους: Οι μεσαιωνικές και αργότερα οι αναγεννησιακές αυλές αποτέλεσαν πεδία έκφρασης του γυναικείου προβληματισμού αλλά και συγχρωτισμού των δύο φύλων, πέρα από τα στενά πλαίσια της οικογένειας. Στα λαϊκά στρώματα, οι χειμερινές νυχτερινές συγκεντρώσεις των Γάλλων χωρικών (*veillées*), όπου οι γυναίκες έπαιζαν συχνά το ρόλο του αφηγητή, πρόσφεραν παρόμοιες ευκαιρίες στις γυναίκες του χωριού, ενώ έδιναν και την ευκαιρία στους νέους να φλερτάρουν κάτω από το προσεκτικό βλέμα των μεγαλύτερων.

Όπως επισημαίνει εύστοχα η γαλλίδα ιστορικός Claude Dulong, τα γυναικεία σαλόνια απέβησαν χώρος κοινωνικής και πολιτισμικής εκπαίδευσης και αναμόρφωσης και των δύο φύλων, με αισθητή την πρωτοκαθεδρία των γυναικών. Οχι τυχαία, τα σαλόνια έκαναν την εμφάνισή τους στη Γαλλία των αρχών του 17ου αιώνα. Επειτα από μια εξηκονταετία εμφύλιου σπαραγμού, κυρίαρχη ιδεολογία των ελίτ του απολυταρχικού κράτους των Βουρβόνων ήταν η ευπρέπεια (*civilité*), σε αντίθεση με τη βία και τα αχαλίνωτα πάθη που σημάδεψαν τον 16ο αιώνα. Μέσα στα σαλόνια καλλιεργούνταν το ιδεώδες της ευγένειας και των καλών τρόπων (το ιδεώδες του *honnête homme*), ιδιαίτερα απέναντι στο γυναικείο φύλο, κατεξοχήν θύμα των Θρησκευτικών πολέμων. Παράλληλα, πολυάριθμες διατριβές και εγχειρίδια «καλών τρόπων» αναλάμβαναν να κοινωνικοποιήσουν ευρύτερα τις νέες ηθικές - και κατά βάση πολιτικές - επιταγές των ελίτ.

Σημαντικότερος στην ηθική διαπαιδαγώγηση γυναικών και ανδρών υπήρξε ο ρόλος του αισθηματικού μυθιστορήματος, δημοφιλέστατου στις γυναίκες κάθε ηλικίας (εξάλλου, οι νεαρές κοπέλες δεν είχαν πρόσβαση σε άλλα, «σοβαρότερα» αναγνώσματα). Μυθιστορήματα όπως η *Astrée* του Honoré d'Urfé δεν δίδασκαν μόνο την ευγένεια και την εκλεπτυσμένη αβρότητα των ανδρών απέναντι στο γυναικείο φύλο. Κινούμενα σε ένα νεοπλατωνικό κλίμα, ανύψωναν τη γυναίκα από τη θέση του σκεύους ικανοποίησης της ανδρικής ηδονής και την καθιστούσαν επίκεντρο της ανδρικής προσοχής, η κατάκτηση της οποίας εξαρτιόταν άμεσα από τους λεπτούς και ευγενείς ανδρικούς χειρισμούς.

Οι γυναίκες που ήταν σε θέση να οργανώσουν και να συντηρούν μόνιμα «σαλόνια» στην κατοικία τους αντιπροσώπευαν ένα μικρό κλάσμα της μειοψηφίας που ούτως ή άλλως αποτελούσαν οι ελίτ. Γυναίκες με περιουσία, μόνες ή με προοδευτικούς - ή αδιάφορους - συζύγους. Κόρες οικογενειών της παρισινής αριστοκρατίας, οι περισσότερες είχαν κατορθώσει να διαβούν τους απαγορευτικούς φραγμούς στην ανδροκρατούμενη γνώση και να εφοδιασθούν με γνώσεις «ανοίκειες» στο φύλο τους: Η γκουβερνάντα του νεαρού Λουβοδίκου ΙΔ' Mme de Brassac σπούδασε τα λατινικά παρακολουθώντας από μια γωνιά τα μαθήματα που έπαιρνε ο αδελφός της. Σε ό,τι αφορά την αυτόβουλη εκπαίδευση των νεαρών κοριτσιών, είναι γεγονός πως τα προτεσταντικά σπίτια προσέφεραν περισσότερες ευκαιρίες. Υπολογίζεται πως ο αριθμός των ιδιωτικών βιβλιοθηκών στις προτεσταντικές οικογένειες όλων των στρωμάτων ήταν περίπου τριπλάσιος από τον αντίστοιχο των καθολικών. Παρ'όλο που το σαλόνι υπήρξε γαλλική επινόηση, οι μορφωμένες Αγγλίδες έκαναν αισθητή την παρουσία τους σε μικτές συντροφικές ήδη από την εποχή της Ελισάβετ Α' (ο θάνατος της οποίας συνέβαλε ωστόσο στην αντιστροφή του ρεύματος).

Τα γαλλικά σαλόνια του 17ου αιώνα δεν αποτέλεσαν μόνον «οάσεις» πολιτισμένης συνεύρεσης και διαλόγου των δύο φύλων. Ακολουθώντας τα ρεύματα της εποχής, γρήγορα προσέφεραν φιλοξενία στους αναδυόμενους νέους επιστήμονες όπως ο Καρτέσιος και στις

νεωτεριστικές τους αντιλήψεις. Το γεγονός αυτό - απόρροια της δογματικής άρνησης των πανεπιστημίων να νομιμοποιήσουν καινοφανείς αντιλήψεις - συνάντησε το γυναικείο ενθουσιασμό, επειδή οι επιστήμες αποτελούσαν κατά παράδοση *terra incognita* για το φύλο, μοναδικός προορισμός του οποίου ήταν το νοικοκυριό και η οικογένεια. Η επιδίωξη των καλών τρόπων, η καλλιέργεια των τεχνών και των γραμμάτων παρέμειναν ωστόσο το κύριο ενδιαφέρον των ανδρών και των γυναικών που συχνάζαν στα παρισινά σαλόνια του 17ου αιώνα. Στη δεκαετία του 1650 έκαναν την εμφάνισή τους οι *précieuses*, δυναμικές γυναίκες επικεφαλής σαλονιών. Η ονομασία τους αποτελούσε προϊόν ανδρικής ειρωνείας, η εμφάνισή τους όμως ως άτυπου κινήματος αντανακλούσε την εντεινόμενη κοινωνική και πολιτική αναστάτωση που είχε προκαλέσει στη Γαλλία η εξέγερση της Σφενδόνης. Οι βιαιότητες της διετίας 1648 - 1650 (με τη στράτευση της γραφειοκρατικής και κτηματικής αριστοκρατίας εναντίον του συγκεντρωτικού μοναρχικού κράτους) προκάλεσαν μια κρίση αξιών στους κύκλους των ελίτ. Οι αξίες της ευπρέπειας και της κοσμιότητας υποχώρησαν αισθητά και τη θέση τους πήρε ένας νέος πολιτικός και κοινωνικός κυνισμός. Οι *précieuses* εναντιώθηκαν ακριβώς σε αυτή την αντιστροφή του κλίματος, προσπαθώντας να υπερασπιστούν τις απειλούμενες γυναικείες κατακτήσεις του παρελθόντος.

Το κίνημα των *précieuses* επεκτάθηκε γρήγορα και σε θέματα γλωσσικής ορθότητας και λογοτεχνικής κριτικής, προκαλώντας την αναμενόμενη σφοδρή ανδρική κριτική. Προσπαθώντας να εξοβελίσουν τις «βάρβαρες», «πεζές» και «αρχαιζουσες» εκφράσεις του παρελθόντος από τη γαλλική γλώσσα, οι *précieuses* βοηθήθηκαν ιδιαίτερα από την ανεξαρτησία τους από τη λατινική γλώσσα και από την παραδοσιακή φιλολογική εκπαίδευση των ανδρών. Οι μόνιμα αποκλεισμένες από την εκπαίδευση καλούσαν για μια «κοινωνικοποίηση» της γνώσης, ενώ ο αγώνας τους συνδέθηκε και με τη ραγδαία εδραίωση της γαλλικής σε βάρος της λατινικής στους λόγιους κύκλους. Όχι τυχαία, ο Καρτέσιος συνέγραφε τα έργα του στη γαλλική, και «για να γίνονται κατανοητά και από τις γυναίκες». Το γεγονός ωστόσο ότι η λογοτεχνική παραγωγή των *précieuses* ήταν ελάχιστος σημασίας, όπως και το εμφανές στυλιζάρισμα της έκφρασης πολλών μελών του άτυπου κινήματος (ιδιαίτερα στις κυρίες των νεοσηματισμένων σαλονιών της επαρχίας) αποτέλεσε βασικό όπλο στη σφοδρή και συστηματική επίθεση που δέχθηκαν από τους άνδρες λόγιους. Χαρακτηριστική του απόλυτα αρνητικού κλίματος για την είσοδο της γυναίκας σε ζητήματα γλώσσας και λογοτεχνίας ήταν η περίπτωση του Μολιέρου, ο οποίος ανέλαβε να γελοιοποιήσει τις *précieuses* με τα έργα του *femmes savantes* και *Les précieuses ridicules*.

Εξάλλου είναι γενικά αποδεκτό ότι η γυναικεία λογοτεχνική παραγωγή του 17ου και των αρχών του 18ου αιώνα δεν αντανακλά εμφανώς κάποια απόπειρα «διάρρηξης των φραγμών», γυναικείας χειραφέτησης. Οι γυναίκες συγγραφείς εμφανίζονται πολύ συντηρητικότερες των ανδρών, λογική απόρροια της δυσμενούς θέσης της γυναίκας - συγγραφέως, ενώ σε πολλές περιπτώσεις καλύπτονταν κάτω από το πέπλο της ψευδωνυμίας. Τα λογοτεχνικά έργα των γυναικών μας δίνουν την καθεστηκυία εικόνα της γυναίκας της εποχής, τονίζοντας τα πατροπαράδοτα γυναικεία χαρίσματα της μετριοφροσύνης, της αρετής και της καρτερικότητας. Οι ηρωίδες των γυναικείων μυθιστορημάτων εμφανίζονται στη πλειοψηφία τους άνευρες και με κατασταλμένη τη σεξουαλικότητά τους, ίσως σε μια προσπάθεια απάντησης στις ανδρικές προκαταλήψεις περί της αστάθειας και της ροπής στην αμαρτία που χαρακτήριζε τη γυναίκα - απόγονο της Εύας.

Η αυγή του 18ου αιώνα είδε τη σταθερή αύξηση των γυναικείων δημοσιευμάτων καθώς και την ενεργότερη ανάμιξη των γυναικών στα γράμματα και τις επιστήμες. Ηδη από τον 17ο αιώνα είχαν κάνει την εμφάνισή τους σχολεία γυναικών, όπως το περίφημο Saint-Cyr της Mme de Maintenon. Ωστόσο, η ανώτερη εκπαίδευση εξακολουθούσε να είναι απροσπέλαστη για το γυναικείο φύλο. Οι γυναίκες επιδίωκαν τη διεύρυνση της μόρφωσής τους μέσα στα σαλόνια τα οποία είχαν αλλάξει στο χαρακτήρα και τη συγκρότησή τους. Δεν αποτελούσαν πλέον κέντρα εκπαίδευσης στους καλούς τρόπους και τον πολιτισμό, όπως στον 17ο αιώνα, αλλά είχαν εξελιχθεί σε εστίες ζύμωσης νέων επιστημονικών και φιλοσοφικών αντιλήψεων. Ο Βολταίρος, ο Diderot και οι Εγκυκλοπαιδιστές αποτελούσαν το μόνιμο κοινό των παριζιάνικων γυναικείων σαλονιών της εποχής του κλασικισμού. Οι κυρίες διοργανώτριες των διάσημων σαλονιών της εποχής παρέμεναν παρόλα αυτά μοναχικά,

ανικανοποίητα από την ελλιπή κατ'αυτές εκπαίδευσή τους άτομα, σε δευτερεύουσα θέση δίπλα στους άνδρες - παραγωγούς της κουλτούρας και του πολιτισμού της εποχής. Τα γυναικεία γραπτά της περιόδου - χαρακτηριστικό είναι το έργο της Mme de Staël - έδειχναν συχνά ότι το αντίτιμο της γυναικείας επιτυχίας ήταν η μοναξιά και η προσωπική δυστυχία³.

4. Τα όρια μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού στη ζωή των γυναικών στην Αγγλία των Stuart.

Αρκετοί είναι οι ιστορικοί που υποστηρίζουν ότι οι κάτοικοι της Πρώιμης Νεότερης Ευρώπης δεν διέκριναν ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό, καθιστώντας τα στην πράξη αδιαχώριστα στην καθημερινότητά τους. Ωστόσο, η χρήση και των δύο λέξεων στο λεξιλόγιο του 16ου αιώνα όπως και η χαλάρωση της εκκλησιαστικής και λαϊκής αστυνόμευσης της ιδιωτικής οικογενειακής ζωής στην ίδια περίοδο μαρτυρούν μια σταδιακή επικράτηση του ιδιωτικού, τουλάχιστον σε ό,τι αφορούσε τις στενές οικογενειακές σχέσεις του κάθε νοικοκυριού. Τα εκκλησιαστικά δικαστήρια ελάχιστα ασχολούνταν πλέον με τις σεξουαλικές σχέσεις των παντρεμένων ζευγαριών. Αν και πολλοί ιερωμένοι καυτηρίαζαν από τον άμβωνα την «ακόρεστη λαγνεία» ορισμένων ζευγαριών, αξιοσημείωτη είναι η εξαφάνιση των «οικογενειακών κατασκόπων», δηλαδή αναφορών για τις ιδιαίτερες σχέσεις ενός ζευγαριού από κάποιον περίεργο ή περίεργη της γειτονιάς. Εκκλησιαστική και κοσμική εξουσία αποτραβήχθηκαν από την στενή επιτήρηση της σεξουαλικής ζωής των παντρεμένων, επιλέγοντας να στηρίξουν το θεσμό της οικογένειας, με την προσπάθεια περιορισμού της βιαιοπραγίας των ανδρών πάνω στις γυναίκες, ή των γονέων πάνω στα παιδιά τους. Διώκονταν μόνον οι παράνομες σεξουαλικές πράξεις που γίνονταν σε δημόσια θέα, ή για χρήματα.

Άλλος κατεξοχήν χώρος παρείσφρησης της εκκλησιαστικής εξουσίας στην ιδιωτική ζωή των Ευρωπαίων της περιόδου ήταν η «τελετουργία του θανάτου» (*ars moriendi*). Σε αντίθεση με τις βαπτίσεις ή τους γάμους, που συνέβαιναν σε εκκλησίες, ο θάνατος αποτελούσε ένα συμβάν το οποίο ξεκινούσε σχεδόν πάντοτε από το ιδιαίτερο δωμάτιο του ετοιμοθάνατου, γύρω από το οποίο συνωστίζονταν φίλοι και συγγενείς, μάρτυρες της τελευταίας αναμέτρησής του με το σατανά, αλλά και ιερείς, οι οποίοι θα πιστοποιούσαν ότι ο θανών είχε παραδώσει την ψυχή του στον Κύριο πριν πεθάνει. Η «τελετουργία του θανάτου» συνιστούσε συνεπώς χώρο διείσδυσης του δημόσιου και ταύτισής του με τον πολύ ιδιωτικό χώρο που ήταν η κρεβατοκάμαρα του ετοιμοθάνατου. Το έθιμο ήταν τόσο βαθιά ριζωμένο, που άνθρωποι που υπέφεραν από μολυσματικές νόσους - και στερούνταν συνεπώς αυτής της δυνατότητας - αισθάνονταν κυριολεκτικά κοινωνικά απόβλητοι.

Σε αυτό το πλαίσιο λειτουργίας, η ζωή των γυναικών της περιόδου ήταν υποχρεωτικά πολύ πιο «ιδιωτική» απ'ό,τι αργότερα. Κηρύγματα και διατριβές από τους ιερωμένους της Αγγλίας των Stuart καλούσαν τις γυναίκες να παραμένουν στο σπίτι τους και να εμφανίζονται σε δημόσιους χώρους μόνον σπάνια και σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Οι κατηγήσεις των Προτεσταντών, κονφορμιστών ή Πουριτανών, διέκριναν ανάμεσα στη «νοικοκυρά» (*house-wife*) και στη «γυναίκα του αγρού» (*field-wife*) ή «του δρόμου» (*street-wife*). Ωστόσο, το πλήθος των περιοριστικών διατάξεων σχετικά με τις γυναικείες δραστηριότητες μάλλον μαρτυρεί πως οι καταστάσεις δεν ήταν πάντοτε υπό τον έλεγχο των εκκλησιαστικών αρχών. Μάλιστα, περιγραφές ταξιδιωτών στο Λονδίνο της εποχής, μας δίνουν μια εικόνα έντονης ζωής και κίνησης στους δρόμους, βασικοί πρωταγωνιστές της οποίας ήταν οι γυναίκες, είτε οι σύζυγοι των εμπόρων και καταστηματαρχών, είτε οι πελάτισσες. Ποσοτική ανάλυση, η οποία θα πιστοποιούσε το κατά πόσο ο γυναικείος πληθυσμός της Αγγλίας συμμορφωνόταν με τις προτροπές της Εκκλησίας, δεν είναι δυνατή. Μπορούμε όμως να

³ Claude Dulong, "From conversation to creation", N.Z. Davis & A. Farge (eds), *A History of Women in the West, III, Renaissance and Enlightenment Paradoxes*, Cambridge, Mass., Harvard University Press 1989, σ. 395 - 419.

χαρτογραφήσουμε την αντίδραση ορισμένων γυναικών, προερχόμενων από τα ανώτερα στρώματα, τις ιδιοκτήτριες τάξεις της Αγγλίας των Stuart.

Σε μια πατριαρχική κοινωνία, όπως η Αγγλία της εποχής, η οικογένεια αντιμετωπιζόταν ως ένα «μικρό βασίλειο», κατ'εικόνα και καθ'ομοίωση του ευρύτερου εθνικού. Οποιαδήποτε διατάραξη της οικογενειακής γαλήνης θεωρούνταν κίνδυνος για τη γαλήνη της χώρας, συνεπώς, τα μέλη των οικογενειών ήταν υποχρεωμένα να υπακούουν τυφλά στους οικογενειάρχες «βασιλείς». Από την άλλη, οι αρχές φρόντιζαν να υπενθυμίζουν στους αρχηγούς των οικογενειών πως ήταν υποχρεωμένοι να φέρονται στους υπηρέτες τους με σεβασμό και να αγαπάνε τις συζύγους τους, αποφεύγοντας οποιαδήποτε κατάχρηση εξουσίας και ιδίως την προσφυγή στη σωματική βία. Ωστόσο, όπως επισημαίνει η ιστορικός Linda Pollock, και αυτό το νέο πλαίσιο συνύπαρξης του παντρεμένου ζευγαριού δεν έπαυε να είναι μια σαφώς οριοθετημένη σχέση εξουσίας [Linda Pollock, "An Action Like a Stratagem: Courtships and Marriage from the Middle Ages to the Twentieth Century", *Historical Journal*, 30 (1987), σ.497].

Η εκπαίδευση των γυναικών της αριστοκρατίας αποσκοπούσε στο να τις κρατήσει απασχολημένες στο νοικοκυριό, στερώντας τους οποιαδήποτε δυνατότητα γνώσης των κοινών. Ελάχιστες ήταν οι γυναίκες που φοιτούσαν σε ημερήσια σχολεία εκτός σπιτιού, ενώ καμία γυναίκα δεν εισερχόταν στα δύο πανεπιστήμια ή στις νομικές ακαδημίες της εποχής. Εξάλλου, πολύ λίγες ήταν οι γυναίκες που μάθαιναν λατινικά, τη λόγια γλώσσα της εποχής, ακριβώς επειδή κάτι τέτοιο θα τους ήταν ολότελα άχρηστο στην «αποστολή» τους που ήταν το σπίτι. Τα κύρια αναγνώσματα των γυναικών ήταν θρησκευτικού και λυρικού περιεχομένου. Η κλασική μόρφωση θεωρούνταν ανοίκεια για το γυναικείο χαρακτήρα. Επιπλέον, στις τάξεις των ελίτ, καμία γυναίκα δεν είχε τη δυνατότητα να κάνει το γύρο της Ευρώπης, ακριβή συνήθεια και ιδιαίτερα προσφιλή στους νεαρούς γόνους της αγγλικής αριστοκρατίας. Η εκπαίδευση των νέων κοριτσιών ήταν ευθύνη των μητέρων ή των νταντάδων στα πλουσιότερα σπίτια. Οι νέες κοπέλες μούνταν στην αρνητική εικόνα του φύλου τους, όπως τη διαιώνιζαν η Εκκλησία και η κοινωνία, ενώ διδάσκονταν την παθητικότητα, μέσω του καθγιασμού της αγνότητας, της υπακοής, της ευσέβειας και της σιωπής. Η φλυαρία θεωρούνταν ιδιαίτερη γυναικεία αδυναμία, η οποία έπρεπε να θεραπευθεί. Επίσης, πέρα από τον θεωρητικό εφοδιασμό τους, τα νέα κορίτσια μάθαιναν ραπτική και οικοκυρική, για να είναι έτοιμα να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις του ρόλου τους.

Οι γυναίκες, και ιδίως οι νεαρές, θεωρούνταν ιδιαίτερα επιρρεπείς προς την αμαρτία, γι'αυτό και τελούσαν υπό ασφυκτικό οικογενειακό έλεγχο: Δεν μπορούσαν ποτέ να κυκλοφορήσουν έξω ασυνόδευτες από τον κηδεμόνα τους, δεν είχαν καμία δυνατότητα μιας ελάχιστης έστω προσωπικής ζωής. Στην πρώτη γυναικεία αυτοβιογραφία που γράφτηκε στην αγγλική (1619), η λαίδη Grace Mildmay ομολογεί πως η γκουβερνάντα της δεν την άφηνε ποτέ μόνη ενώ, όταν η κόρη του Sir Thomas Coningsby δέχθηκε και διάβασε μια επιστολή, αναγκάστηκε κατόπιν εντολής να την παραδώσει στον πατέρα της. Αποστολή των νέων Προτεσταντισσών ήταν ο γάμος και το νοικοκυριό. Η κατάλυση των μοναστικών ταγμάτων τους στερούσε το δρόμο της μοναστικής ζωής: είχαν το δικαίωμα να παραμείνουν άγαμες, αρνούμενες να αποδεχθούν για συζύγους τους προτεινόμενους από τους γονείς τους. Σε αυτή την περίπτωση όμως, περνούσαν σε μια ιδιότυπη κοινωνική καραντίνα, περιοριζόμενες στο σπίτι των παντρεμένων αδελφών τους και αντιμετωπιζόμενες περίπου ως ανεύθυνα ανήλικα.

Η ζωή των γυναικών θεωρούνταν πιο «ιδιωτική» από αυτή των ανδρών, επειδή τους απαγορευόταν να καταλαμβάνουν και κατέχουν δημόσια αξιώματα. Ο περιορισμός αυτός ίσχυε ακόμη και για τη βασιλική σύζυγο, με εξαίρεση τις περιπτώσεις που αυτή αναγορευόταν σε αντιβασιλέα ανήλικου μονάρχη, ή κληρονομούσε η ίδια το θρόνο (δυνατότητα που ο *σαλικός νόμος* στερούσε στα γυναικεία μέλη της γαλλικής δυναστείας). Επιπλέον, σε περίπτωση χηρείας, οι οποιοσδήποτε δημόσιες στιγμές των γυναικών της αριστοκρατίας κυριολεκτικά εξανεμίζονταν: Οι χήρες ήταν υποχρεωμένες να αποτραβηχθούν από την κοσμική ζωή και να αφιερωθούν στις αγαθοεργίες, ακριβώς επειδή θεωρούνταν, ως γυναίκες, ιδιαίτερα επιρρεπείς στην ακολασία.

Στο σπίτι τους, οι γυναίκες είχαν αρκετά μεγάλες αρμοδιότητες: Ήταν επιφορτισμένες, πέρα από τη φροντίδα του νοικοκυριού, με την εκπαίδευση των θηλυκών μελών της οικογένειας, απογόνων και υπηρετριών. Οι άνδρες συνήθως απέφευγαν να παρέμβουν στις ευθύνες των γυναικών τους, είχαν όμως πάντοτε την υψηλή εποπτεία της σωστής και ευσεβούς ανατροφής του οικογενειακού συνόλου.

Στο σύνολο τους, οι προτεστάντες συγγραφείς της εποχής των Stuart, είτε αντιτίθενταν είτε συμφωνούσαν με τον κανονισμό και την τελετουργία της Εκκλησίας της Αγγλίας, συμφωνούσαν πως οι γυναίκες έπρεπε να έχουν μερικές ώρες μοναξιάς, αφιερωμένες στη θρησκευτική λογοτεχνία και στην κατήχηση. Επιπρόσθετα, υπενθύμιζαν στις γυναίκες την κατώτερη φύση τους και τις συμβούλευαν να υπακούουν πάντοτε στους πατέρες και συζύγους τους. Ορισμένοι προτεστάντες λόγιοι ωστόσο επιδίωκαν να προσδώσουν μια σημαντική εκπαιδευτική αποστολή στις γυναίκες, εφοδιάζοντάς τις με τις απαραίτητες γνώσεις. Δεν είναι τυχαίο πως οι αγγλίδες συγγραφείς της περιόδου ασχολούνταν κυρίως αν όχι αποκλειστικά με θρησκευτικού περιεχομένου έργα. Η ζωή των γυναικών παρέμενε «ιδιωτική», επειδή τους απαγορευόταν η απευθείας πρόσβαση στις δημόσιες πολιτικές και οικονομικές υποθέσεις. Η παρεμβολή τους σε αυτές μπορούσε να είναι μόνον έμμεση, μέσω του επηρεασμού των συζύγων ή των αδελφών τους. Τα όρια μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού ήταν συνεπώς σαφώς διαμορφωμένα στην προσωπική ζωή των Αγγλίδων του 16ου αιώνα, αν και αρκετά διαφορετικά από ανάλογες έννοιες του 20ου αιώνα. Απηχούσαν έναν ιδιαίτερο κοινωνικό ρόλο, ξένο προς τις κυρίαρχες αντιλήψεις των προηγμένων δυτικών κοινωνιών της σύγχρονης εποχής⁴.

5. Οι σχέσεις των δύο φύλων στη Γερμανία της Μεταρρύθμισης.

Αρκετοί από τους ιστορικούς της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης θεωρούν ότι αυτή αποτέλεσε κομβικό σημείο στις σχέσεις ανδρών και γυναικών, διαταράσσοντας τις μέχρι τότε ισορροπίες και εισάγοντας μια νέα πραγματικότητα, τόσο στην προτεσταντική όσο και στην καθολική Ευρώπη: Αυτήν μιας σαφέστερα διαμορφωμένης πατριαρχικής ιεραρχικής δομής, η οποία και θα παρέμενε αδιαμφισβήτητη τουλάχιστον μέχρι τον 18ο αιώνα. Σίγουρα, τα παραγμένα χρόνια του πρώτου μισού του 16ου αιώνα επέφεραν σημαντικότερες ανακατατάξεις στη ζωή τόσο του άνδρα όσο και της γυναίκας. Μόνον η κατάργηση της υποχρεωτικής αγαμίας του προτεσταντικού κλήρου - και η συνακόλουθη κατάλυση των μοναστικών ταγμάτων - συνετέλεσαν στην υποχώρηση του ιδεώδους της αγνότητας και στην αντικατάστασή του από το πρότυπο της αρμονικής και ολοκληρωμένης οικογενειακής ζωής, μέσω της σύζευξης των δύο φύλων και της αναπαραγωγής τους. Δεν αληθεύει όμως πως, με το καταλάγιασμά της, η κρίση της Μεταρρύθμισης οδήγησε σε μια νέα σταθερότητα στις σχέσεις ανδρών και γυναικών. Αυτές παρέμεναν ρευστές και, σε αρκετές περιπτώσεις, ταραγμένες.

5.1 Μεταρρύθμιση και γυναίκα.

Οι σημαντικές αλλαγές που επέφερε στη ζωή των γυναικών η επανάσταση που ξεκίνησε ο Λούθηρος μπορούν να συνοψισθούν σε τρεις κυρίως τομείς: Το γάμο, την αντιμετώπιση της σεξουαλικότητας και την κατάργηση των γυναικείων μονών. Προωθώντας το γάμο ως καθολική υποχρέωση, οι Προτεστάντες συνετέλεσαν στην αναθεώρηση της θέσης της σεξουαλικότητας στη

⁴ Retha Warnicke, "Private and Public: The Boundaries of Women Lives in Early Stuart England", *Privileging Gender...*, σ.123-140.

Nicole Castan, "The Public and the Private", P.Aries & G.Duby (eds), *A History of Private Life, III, Passions of the Renaissance*, Cambridge (Mass.), The Belknap Press of Harvard University Press 1989, σ.407-411.

ζωή των ανθρώπων: Η αγαμία δεν θεωρούνταν πλέον προϋπόθεση για την ένταξη στον κλήρο, ενώ η απάρνηση της σαρκικής απόλαυσης έπαψε να συνδέεται με την αναζήτηση της αγιοσύνης. Ο γάμος συνιστούσε υποχρέωση των πάντων, ενώ εμφανιζόταν ως ιεραρχική σχέση, η εξουσία του άνδρα και η αντίστοιχη υποταγή της γυναίκας. Η αντίληψη αυτή διαπτόισε τόσο έντονα την προτεσταντική γραμματεία της πρώτης περιόδου της Μεταρρύθμισης που, τουλάχιστον στη Γερμανία, η εικόνα της συζύγου αντικατέστησε ολότελα αυτήν της γυναίκας⁵.

Στο χώρο της ηθικής, οι προτροπές και απαγορεύσεις της παλιάς Εκκλησίας σχετικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά έλαβαν μια νέα θρησκευτική διάσταση. Η «ουράνια πολιτεία» των Προτεσταντών απαιτούσε έναν αυστηρό κώδικα συμπεριφοράς από την αδελφότητα των πιστών. Αμαρτήματα όπως η μέθη, η λαιμαργία και η μοιχεία αντιμετωπιζόνταν με ιδιαίτερη αυστηρότητα τόσο από λαϊκά, όσο και από εκκλησιαστικά δικαστήρια. Οι προτεσταντικές κοινωνίες ενέτειναν την αστυνόμευση της ιδιωτικής ζωής των μελών τους, οδηγώντας πολλές φορές στη συνεργασία της κοσμικής με την εκκλησιαστική εξουσία για τον «καλύτερο έλεγχο των ψυχών». Το πλήθος των προτεσταντικών απαγορευτικών διατάξεων προσέδιδε φύλο στις ανθρώπινες αμαρτίες: Για παράδειγμα, η μέθη, η λαιμαργία, η χαρτοπαιξία και η προσφυγή στη βία (φυσική, ή χρήση των όπλων) θεωρούνταν κατεξοχήν ανδρικά ατοπήματα. Στο χώρο όμως της μοιχείας, παρατηρείται μια προσπάθεια ανακατανομής των ευθυνών, με ιδιαίτερη έμφαση στη «σεξουαλική επικινδυνότητα» των γυναικών.

Ουσιαστικά, οι πρεσβύτεροι των προτεσταντικών κοινωνιών επέκτειναν την έννοια της «πόρνης» πέρα από τον μέχρι τότε αυστηρά προσδιορισμένο και κοινωνικά απομονωμένο χώρο της επαγγελματικής πορνείας. Όπως και οι Καθολικοί πριν από αυτούς, οι νέες προτεσταντικές αρχές εξαπέλυσαν απηνή διωγμό εναντίον της πορνείας, κλείνοντας τους οίκους ανοχής και εξορίζοντας τις πόρνες. Όμως «πόρνη» δεν θεωρούνταν πλέον η γυναίκα που εκδιόταν για το χρήμα, αλλά κάθε γυναίκα που παρέσυρε τους άνδρες στην ακολασία. Οι επαγγελματίες ήταν πιο αμαρτωλές, λόγω της συχνότητας του αμαρτήματός τους αλλά και οι έντιμες γυναίκες, παντρεμένες ή ανύπαντρες, μπορούσαν να αναδειχθούν το ίδιο «πόρνες» από την ελευθεριάζουσα σεξουαλική συμπεριφορά τους. Με αυτό τον τρόπο, ενώ η νέα νομοθεσία θεωρητικά επιδίωκε την τιμωρία ακόλαστων ανδρών και γυναικών, ουσιαστικά απάλασσε τον άνδρα, εμφανίζοντάς τον ως το θύμα της γυναικείας αποπλάνησης: Από τη φύση τους, οι γυναίκες θεωρούνταν μόνες ικανές να παρασύρουν στην ακολασία, κάτι που τονιζόταν συχνά στα δικαστήρια της εποχής που εκδίκαζαν υποθέσεις μοιχείας.

Η μοναστική ζωή των γυναικών αποτέλεσε έναν από τους βασικούς στόχους της προτεσταντικής επίθεσης, ακριβώς επειδή δε συμμορφωνόταν προς την αποστολή της γυναίκας, που ήταν ο γάμος και η αναπαραγωγή. Οι καλόγριες παρουσιάζονταν στους προτεσταντικούς λιβέλους σαν διεστραμμένες και σεξουαλικά ανολοκλήρωτες, ενώ ο πνευματικός έλεγχος που ασκούσαν οι επικεφαλής των μονών στα μέλη τους θεωρούνταν ότι κατέλυε τον ιερό θεσμό της οικογένειας, στρέφοντας τις κόρες εναντίον των φυσικών τους γονέων.

Σε αντίθεση με τον Καθολικισμό, ο Προτεσταντισμός δεν ενίσχυε και τα δύο φύλα με αντίστοιχες στρατιές αγίων. Επιπλέον, η λατρεία της Θεοτόκου είχε ατονήσει ιδιαίτερα, σε σχέση πάντοτε με την καθολική λατρεία: Η Παναγία αποτελούσε πλέον πρότυπο ταπεινοφροσύνης και για τα δύο φύλα. Εξάλλου, η εξύμνηση της μητρότητας και της ανατροφής των παιδιών, εντονότατη στον Καθολικισμό, είχε υποβαθμισθεί στην προτεσταντική κατήχηση. Τέλος, ο Προτεσταντισμός απομακρυνόταν από το ανθρώπινο σώμα, το οποίο δε θεωρούσε πλέον ούτε μέσο θαυματουργού θεραπείας, ούτε μέσο επιδίωξης της αγιοσύνης. Το σώμα είχε περάσει στα "ζητήματα δίχως σημασία".

⁵ Lyndal Roper, *The Holy Household. Women and Morals in Reformation Augsburg*, Οξφόρδη, Oxford University Press 1989, σ.59-60

5.2 Αρνητικές και θετικές απεικονίσεις του άνδρα στην Προτεσταντική προπαγάνδα.

Για τους κονδυλοφόρους του Προτεσταντισμού, ο καθολικός ιερέας συνιστούσε το αρσενικό αντίστοιχο της κακιάς γυναίκας-πόρνης. Απεικονιζόταν ως αδηφάγος και σεξουαλικά ακόρεστος, ως μέθυσος και βίαιος άνδρας, ο οποίος διαιώνιζε την παρασιτική του παρουσία σε βάρος της κοινότητας. Με πρωτοπόρο τον Λούθηρο - οι φραστικές επιθέσεις του οποίου εναντίον του καθολικού κλήρου είχαν μια σχεδόν βάρβαρη ωμότητα - οι προτεστάντες προπαγανδιστές ζωγράφισαν με τα μελανότερα χρώματα τους ομολόγους τους της «παλιάς θρησκείας». Στα μάτια των Προτεσταντών, η εθελούσια αγαμία των Καθολικών επέφερε υπόνοιες σχετικά με τον ανδρισμό τους. Όπως παρατηρεί εύστοχα η Lyndal Roper, η καυστική σάτιρα της σεξουαλικής ανικανότητας ή των διεστραμμένων ορέξεων των καθολικών ιερωμένων, συχνά απηχούσε τις ενδόμυχες ανησυχίες ανθρώπων που, όπως οι προτεστάντες πάστορες, είχαν μόλις «κοινωνικοποιηθεί», εγκαταλείποντας το παλιό, αυστηρά ανδρικό περιβάλλον της μονής ή της Εκκλησίας, και συνάπτοντας σχέσεις με γυναίκες, θεωρητικά για πρώτη φορά στη ζωή τους. Η αρνητική απεικόνιση του καθολικού κληρικού συνιστούσε κατά κάποιο τρόπο «εξορκισμό» του παρελθόντος των προτεσταντών παστώρων, οι οποίοι ήταν στη μεγάλη πλειοψηφία τους πρώην καθολικοί ιερείς.

Αξιοσημείωτο είναι πως οι επιθέσεις των Προτεσταντών ήταν σχεδόν πάντοτε προσωπικές, αφορούσαν δηλαδή κάποιο μέλος της κοινότητας, ιερωμένο ή λαϊκό (συνήθως το δήμαρχο ή μέλη του αστικού συμβουλίου), το οποίο και κατονομαζόταν. Συχνά παρατηρούνταν το φαινόμενο, με τη λήξη κάποιου εμπρηστικού κηρύγματος, έξαλλα πλήθη να πολιορκούν την κατοικία του αντιπάλου. Οι προτεστάντες κήρυκες εμφανίζονταν ως νέοι μάρτυρες. Οι διωγμοί που υφίσταντο αποτελούσαν διωγμούς του αληθινού λόγου του Θεού. Οι φραστικές τους επιθέσεις εναντίον των αντιπάλων τους χρωματίζονταν πάντοτε από σεξουαλικά υπονοούμενα ή και απευθείας αναφορές στη σεξουαλική ζωή των θυμάτων τους, με βάση την αρνητική απεικόνιση του άνδρα και του ανδρισμού στο προτεσταντικό προπαγανδιστικό οπλοστάσιο.

Όμως, η προτεσταντική εικονογραφία είχε και θετικές απεικονίσεις του άνδρα, ιδίως το πρότυπο της «αδελφικής αγάπης», της σύμπνοιας και αλληλοβοήθειας μεταξύ των ανδρών. Με εμφανείς τις καταβολές του στο χώρο των συντεχνιών, το πρότυπο αυτό αντανάκλασε το νέο προτεσταντικό ιδεώδες της συλλογικής ζωής, της κοινωνικοποίησης του άνδρα, δίχως να κάνει καμία αναφορά στις γυναίκες (κάτι που και πάλι μαρτυρεί την προέλευσή του από τις αυστηρά ανδρικές επαγγελματικές συντεχνίες). Κυριότερο όμως, αποτελούσε όπλο ιδεολογικής επιβολής της κοσμικής και κληρικής ηγεσίας των προτεσταντικών κινημάτων. Η απεικόνιση που προκαλούσε ήταν άμεσα αναγνώσιμη και γι'αυτό οικεία στο μέσο τεχνίτη της πόλης, τη ραχοκοκαλιά του γερμανικού προτεσταντικού κινήματος. Επιπλέον, συνιστούσε δικαίωση της αστικής ιεραρχικής δομής και του παρεπόμενου πολιτικού *status quo*, επειδή ήταν από την «αδελφική αγάπη» που πήγαζε η ισχύς των ελίτ.

5.3 Σχέσεις των δύο φύλων και Προτεσταντισμός.

Ο Προτεσταντισμός απηχούσε βαθιά ριζωμένες φοβίες σχετικά με τη φύση και θέση του άνδρα και της γυναίκας, ενώ επιχειρήσε μια νέα οριοθέτηση των σεξουαλικών σχέσεων. Μέρος της επιτυχίας του στις μάζες οφειλόταν στο ότι εξέφραζε την ανησυχία των ανθρώπων της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου σχετικά με την αστάθεια του θεσμού της οικογένειας, την οικονομική της καθίζηση, όπως και το μαρασμό του κομμουναλιστικού πολιτικού ιδεώδους, δηλαδή του προτύπου της συμμετοχικής, «αδελφικής» κοινότητας. Η Μεταρρύθμιση ενέτεινε την κρίση στις σχέσεις των δύο φύλων, στην προσπάθειά της να την ξεπεράσει. Τα αποτελέσματα κρίνονται μάλλον αρνητικά: Περιορίζοντας τον ευσεβή χριστιανό στο πρότυπο του ακάματου, αυστηρού και σχεδόν ασκητικού (για τους Καλβινιστές) οικογενειάρχη, ο Προτεσταντισμός ήρθε γρήγορα σε σύγκρουση με την αντίθετη κοινωνική πραγματικότητα. Η προσπάθειά του να τιθασεύσει την ανδρική σεξουαλικότητα, κλείνοντας τους οίκους ανοχής απέτυχε παταγωδώς, ενώ πλήθος γυναικείων παραπόνων στις αρχές

πιστοποιούσαν ότι πολλοί Γερμανοί απείχαν πολύ από το να χαρακτηρισθούν ιδεώδεις σύζυγοι και «προστάτες των οικογενειών» τους. Ακόμα περισσότερο, ο προτεσταντικός κλήρος κατέστη αντικείμενο εξουχιστικού κοινωνικού ελέγχου και χλευαστικού σχολιασμού γύρω από την προσωπική του ζωή. Όπως προηγούμενα οι καθολικοί ιερείς, οι προτεστάντες πάστορες κρίνονταν από τη διάσταση των λόγων και των πράξεών τους. Η αυστηρότητα που επιχείρησε να εδραιώσει ο Προτεσταντισμός στις σχέσεις των δύο φύλων, όσο και στην οικογενειακή ζωή γρήγορα παραχώρησε τη θέση της σε ένα σιωπηρό συμβιβασμό με την ανθρώπινη πραγματικότητα της εποχής⁶.

6. Η σεξουαλική ζωή των δυτικο-ευρωπαίων της Μεταρρύθμισης: Τα δικαστικά αρχεία της Αυγούστας.

Η Μεταρρύθμιση υπήρξε μια περίοδος έντονων αλλαγών στην ανθρώπινη σεξουαλική συμπεριφορά και στη γενικότερη σύλληψη της σεξουαλικότητας ανδρών και γυναικών. Υπήρξε επίσης η περίοδος όπου η νέα κοσμική εξουσία του Προτεσταντισμού διαδεχόταν στις μεταρρυθμισμένες κοινότητες την Καθολική Εκκλησία στο ρόλο του πνευματικού καθοδηγητή και κηδεμόνα των πιστών. Τα δικαστικά αρχεία της Αυγούστας (Augsburg), σημαντικότετου εμπορικού και κατασκευαστικού κέντρου που πέρασε στο προτεσταντικό στρατόπεδο, είναι ιδιαίτερα κατατοπιστικά για τη σεξουαλική συμπεριφορά, την ιδιωτική ζωή των ζευγαριών. Μακριά από τις συχνά πομπώδεις διατυπώσεις των προτεσταντικών κατηχήσεων και προπαγανδιστικών διατριβών, τα δικαστικά αρχεία προσφέρουν πλούσιο υλικό από ανακρίσεις πολιτών οι οποίοι είχαν υποπέσει σε κάποιο σεξουαλικό αδίκημα.

6.1 Οι πηγές.

Το αρχειακό υλικό συνίσταται από ερωταπαντήσεις ανακριτών και ανακρινόμενων και απέχει πολύ από ανάλογα ερωτηματολόγια της προφορικής ιστορίας, συνιστώντας μια καταναγκαστική δομή λόγου, με εντονότερες τις σχέσεις εξουσίας: Υπό την απειλή βασανιστηρίων, οι ανακρινόμενοι για σεξουαλικά εγκλήματα καλούνταν να απαντήσουν σε στερεότυπες ερωτήσεις που έθετε η δικαστική υπηρεσία του αστικού συμβουλίου. Οι ερωτήσεις ήταν διατυπωμένες εκ προοιμίου και δεν προσαρμόζονταν σε κάθε περίπτωση, οι δε απαντήσεις δίνονταν στο τρίτο πρόσωπο. Συνάγεται πως οι ανακρινόμενοι/νες δεν είχαν καμία δυνατότητα να πλάσουν τη δική τους ιστορία, με στόχο την αθώωση - όπως στην περίπτωση των γαλλικών δικαστικών αρχείων της ίδιας περιόδου. Ωστόσο, τα δικαστικά αρχεία μας επιτρέπουν να προσεγγίσουμε τη συγκρότηση της σεξουαλικής εμπειρίας των ανδρών και γυναικών της εποχής, υπό το πρίσμα μιας σχέσης εξουσίας.

6.2 Η οικονομία του γάμου.

Στις δυτικές κοινωνίες του 16ου αιώνα, η παραγωγή στηριζόταν στις μικρές οικογενειακές μονάδες με επικεφαλείς διπλωματούχους αρχιμάστορες, τους μόνους μνημένους στα μυστικά της κάθε τέχνης. Σε κάθε οικογενειακό εργαστήριο, ο αρχιμάστορας διέθυνε την εργασία των ανύπανδρων βοηθών και μαθητευομένων και ήταν ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης της οικογένειας. Στη ζωή των ανθρώπων του 16ου αιώνα, τα στάδια της σεξουαλικής και της εργασιακής ζωής όφειλαν να συγχρονίζονται: Ο άνδρας παντρευόταν μόλις γινόταν αρχιμάστορας, οπότε και αποκτούσε πλήρη πολιτικά δικαιώματα, όπως και το δικαίωμα να επισκέπτεται τον τοπικό οίκο ανοχής. Η νέα κοπέλα αναγνωριζόταν ως γυναίκα και υπεύθυνη για το μικρόκοσμο του νοικοκυριού μόνο μέσα από το γάμο. Και για τα δύο φύλα, το κοινωνικό και επαγγελματικό τους *status* έπρεπε να σφραγισθεί με το

⁶ Lyndal Roper, "Was there a crisis in gender relations in sixteenth-century Germany?" *Oedipus & the Devil. Witchcraft, sexuality and religion in Early Modern Europe*, Λονδίνο, Routledge 1994, σ.37-52.

γάμο. Ο γάμος συνιστούσε τον κεντρικό άξονα της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου. Συνεπώς, η μοιχεία κατέστρεφε όχι μόνο μια κοινωνική αλλά και μια παραγωγική (οικονομική) συνένωση, συντελώντας στην ακύρωση της κοινωνικής ταυτότητας του μοιχού ή της μοιχαλίδας. Πολλά μέλη των κοινοτήτων της Πρώιμης Νεότερης Ευρώπης αναγκάζονταν να αυτοεξορισθούν, έπειτα από τη διάλυση του γάμου τους, ακριβώς επειδή δεν μπορούσαν πλέον να συνυπάρξουν σε μια αρμονική σχέση με το σύνολο. Η σεξουαλική συμπεριφορά θεωρούνταν άρρηκτα συνδεδεμένη τόσο με την οικογενειακή/κοινωνική γαλήνη, όσο και με την επαγγελματική/οικονομική ευημερία του ατόμου.

6.3 Η νέα οριοθέτηση της αμαρτίας και της εξουσίας στην προτεσταντική Αυγούστα.

Η εδραίωση της Μεταρρύθμισης στην αυτοκρατορική πόλη της Αυγούστας οδήγησε σε μια εντατικοποίηση του ελέγχου της προσωπικής ζωής των πολιτών: Τα αστικά συμβούλια του 1530, 1540 και 1550 επιδίωξαν να εκριζώσουν την πορνεία και να προχωρήσουν σε μια βαθιά και ριζική μεταρρύθμιση της ηθικής της κοινότητας. Στο εγχείρημά τους αυτό, ιδιοποιήθηκαν το ρόλο και τους θεσμούς της παλιάς Εκκλησίας: Το 1537, ιδρύθηκαν δύο νέα δικαστικά όργανα, το *πειθαρχικό* και το *συμβούλιο γάμου*, ειδικά επιφορτισμένα για την πάταξη όχι μόνο των «δημόσιων» αμαρτιών, όπως η εξύβριση ή η μοιχεία, αλλά και την εδραίωση ενός καθολικού ελέγχου επάνω στη σεξουαλική ζωή των κατοίκων της Αυγούστας. Στις διάφορες διακηρύξεις και στα διατάγματα των δύο αυτών οργάνων εκδηλώνεται η νέα προτεσταντική αντιμετώπιση της ανθρωπίνης σεξουαλικής συμπεριφοράς και των παρεκτροπών της, όπως η μοιχεία και η πορνεία. Αξιοσημείωτη διαφορά αποτελούσε το γεγονός ότι, στις πράξεις των δικαστηρίων, η πορνεία δεν εμφανιζόταν πλέον ως αμαρτωλό επάγγελμα, αλλά ως αμαρτωλή ηθική κατάσταση.

Στη ρητορική των κειμένων, έκδηλη ήταν η προσπάθεια της προτεσταντικής αστικής ολιγαρχίας να παρουσιάσει την εξουσία της ως απορρέουσα από τη θεϊκή βούληση. Το αστικό συμβούλιο αναλάμβανε την υποχρέωση να αστυνομεύει τα ήθη των μελών της κοινότητας και να τιμωρεί τις αμαρτίες τους, για να αποφευχθεί το ξέσπασμα της Θεϊκής οργής πάνω στο σύνολο της πόλης. Η ηθική αυτή «εξουσιοδότηση» του Συμβουλίου από το Θεό νομιμοποιούσε τη νέα, απολυταρχική μορφή εξουσίας. Χαρακτηριστικό της νέας φάσης ήταν το γεγονός ότι, στο λεξιλόγιο των αρχών, επιχειρούνταν σαφώς μια αποστασιοποίηση από τις παραδοσιακές, κομμουναλιστικές νόρμες: Το Συμβούλιο δεν κυβερνούσε την πόλη για λογαριασμό των συντεχνιών, ούτε και αντλούσε τη δύναμή του από τις οργανωμένες κοινωνικές και επαγγελματικές ενώσεις των κατοίκων της Αυγούστας: η νέα πολιτική του ισχύς απέρρεε απευθείας από το Θεό. Η μετάβαση αυτή έθιγε κεκτημένα πολιτικά δικαιώματα της κοινότητας και γι'αυτό δεν ολοκληρώθηκε πριν από το τέλος του 16ου αιώνα.

6.4 Η αποσιώπηση της σεξουαλικής συνεύρεσης.

Παρά τις διακηρυγμένες προθέσεις της νέας προτεσταντικής αρχής, τα σωζόμενα δικαστικά αρχεία της Αυγούστας αποκαλύπτουν μια αρκετά συσκοτισμένη και λογοκριμένη εικόνα της σεξουαλικής συμπεριφοράς και των ατοπημάτων των μελών της κοινότητας: Ένα πέπλο σιωπής καλύπτει τη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων. Οι εγκαλούμενοι απαντούσαν στις ερωτήσεις του Συμβουλίου με υποεκφυγές ή με έμμεσες αναφορές. Απευθείας αναφορά στη σεξουαλική πράξη (ή πράξεις) δεν γίνεται, ενώ συνήθως είναι η έκφραση « [αυτή] υποτάχθηκε στις επιθυμίες του». Η άρνηση των κατοίκων αλλά και, εμφανώς, των αρχών της Αυγούστας να αναφερθούν ρητά στο σεξ υποδεικνύει μια νέα ηθική αντιμετώπιση της σεξουαλικής πράξης. Η πλήρης αποσιώπηση, η παντελής απουσία πληροφοριών για τις κρυφές πράξεις ενός ατόμου, το καθιστούσαν αμέσως ύποπτο απρεπούς σεξουαλικής συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, ακούσε η αναφορά ότι κάποια γυναίκα είχε επισκεφθεί το σπίτι ενός κληρικού και να δηλωθεί ότι «άγνωστο είναι το τι έκαναν εκεί για αρκετή ώρα» για να της απαγγελθεί απευθείας κατηγορία.

Ενδεικτική είναι και η αντιμετώπιση των γεννητικών οργάνων του άνδρα και της γυναίκας: Οι ερωτούμενοι αναφέρονταν στην «ντροπή μου», υπονοώντας κάποια ιδιαίτερα σημεία του σώματος, τα οποία απαιτούσαν σεβασμό και ιδιαίτερη αντιμετώπιση, ενώ έπρεπε να παραμένουν αυστηρώς ιδιωτικά. Σε κάποιες περιπτώσεις, το ανδρικό μόριο υπονοείται με την προσφώνηση «αυτό», και πάλι σε μian προσπάθεια αποστασιοποίησης του κατηγορουμένου από τη σεξουαλικότητά του, όχι όμως και άρνησής της. Ανάλογη περιγραφή των γυναικείων οργάνων ήταν συνήθως «τα απόκρυφα σημεία του σώματος της».

6.5 Υποταγή «στη Θέληση».

Ενα από τα θέματα που επανέρχονται συνεχώς στις απαντήσεις των εγκαλουμένων στα δικαστικά αρχεία της Αυγούστας είναι το ζήτημα της «θέλησης», ως περιγραφής της σεξουαλικής συνεύρεσης. Συνηθέστατη ήταν η έκφραση «υποτάχθηκε στη θέλησή του», «υλοποίησε τη θέλησή του επάνω της» ή «μαζί της». Η «θέληση», υπονοούσε σαφώς την ανδρική σεξουαλική επιθυμία, την οποία μάλιστα θεωρούσε πρωταρχικό υποκινήτη του σεξουαλικού ατοπήματος. Η χρήση αυτού του όρου δεν αποσκοπούσε - παρά τα φαινόμενα - στην αποενοχοποίηση της γυναίκας, αλλά τόνιζε μάλλον την ανδρική ανωτερότητα, την απόλυτη κυριαρχία πάνω στη ζωή και το σώμα της γυναίκας, σύμφωνα με τις νόρμες της πατριαρχικής κοινωνίας της Μεταρρύθμισης. Ετσι, η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στη «θέληση» της γυναίκας, η απουσία δηλαδή ενός ενεργού γυναικείου σεξουαλικού ρόλου, παρέπεμπε στη γυναίκα - παθητικό αντικείμενο των ανδρικών ορμών. Η προσφυγή από άνδρες κατηγορουμένους στη ανατροπή της χρησιμοποιούμενης φρασεολογίας, μέσω της απόδοσης της σεξουαλικής πρωτοβουλίας στη γυναίκα, συνήθως κατέληγε στη γελιοποίηση του άνδρα και την απόρριψη των αιτιάσεών του.

Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του Hans Karrer, υπόπτου για αναβαπτιστικές αποκλίσεις, ο οποίος καταδικάσθηκε για συνεχή βιαιοπραγία πάνω στη γυναίκα του. Στην απολογία του, ο Karrer - χρησιμοποιώντας όρους και συμβολισμούς εμφανούς αναβαπτιστικής προέλευσης - αναφέρθηκε στα όσα «υπέφερε» από τη γυναίκα του, η οποία «τον τσιμπούσε και τον κλωτσούσε κάθε φορά που της ζητούσε προσφορά του σώματός της» και, γενικότερα, του συμπεριφερόταν «ως υπηρέτη». Η απολογία του Karrer κρίθηκε ψευδής τόσο εξαιτίας του βεβαρυμένου του μητρώου, όσο και εξαιτίας του θεωρούμενου προσεταιρισμού ενός παθητικού, γυναικείου ρόλου, εντελώς έξω από τις πατριαρχικές νόρμες της κοινωνίας της πόλης.

Η νομοθετική μεταρρύθμιση του 1537 είχε επιφέρει και μια σημαντική τροποποίηση στην αντιμετώπιση του εγκλήματος του βιασμού, αποσυνδέοντάς τον από τα εγκλήματα βίας (όπως ίσχυε στον προηγούμενο κώδικα του 1276), και υπάγοντάς τον στα εγκλήματα λαγνείας. Στον προηγούμενο κώδικα, μια γυναίκα - θύμα βιασμού μπορούσε να οδηγήσει τον βιαστή της στα δικαστήρια όπου, εαν η υπόθεση εκδικαζόταν σε βάρος του, η ποινή ήταν ο θάνατος. Στις νέες ρυθμίσεις, η ποινή του θανάτου παρέμενε μετέωρη, ωστόσο διάταξη του κώδικα περί βιασμού, τον χαρακτήριζε «δια της βίας ή άλλου μέσου εξαναγκασμό της γυναίκας να υποταχθεί στη θέληση του άνδρα», επιφέροντας ποινή φυλάκισης τεσσάρων εβδομάδων, και μάλιστα μερικώς εξαγοράσιμη. Η αποσύνδεση του βιασμού από τα εγκλήματα βίας και η νέα διευρυμένη υπευθυνότητα των ανδρών στην τέλεση σεξουαλικών εγκλημάτων εξυπηρετούσαν ακριβώς τη βούληση της αστικής αρχής για εξονυχιστικό έλεγχο της σεξουαλικής διαγωγής ανδρών και γυναικών, με σκοπό τον ακριβοδίκαιο επιμερισμό των ευθυνών.

Αξίζει να σημειωθεί τέλος πως, παρ'όλο που τα σεξουαλικά ατοπήματα θεωρούνταν συνήθως προϊόντα ανδρικών πρωτοβουλιών, η νέα νομοθεσία άφηνε αρκετά περιθώρια στην έκφραση (καταγγελία) της γυναικείας «λαγνείας». Στην κοσμολογία της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου, η γυναίκα εξακολουθούσε να θεωρείται ένα παράλογο ον, μη δεκτικό ορθολογιστικής σκέψης, συνεπώς υποταγμένο στις αισθήσεις του σώματος. Αντίθετα με ό,τι πιστεύεται, η προτεσταντική κοινωνία του 16ου αιώνα επέτρεπε υπό μια έννοια την έκφραση της γυναικείας σεξουαλικότητας, ίσως σε μια προσπάθεια ελάφρυνσης της θέσης του άνδρα - υπόπτου σεξουαλικού ατοπήματος. Η λαϊκή ανδρική

λογοτεχνία της εποχής χαρακτηρίζεται από πλήθος ανάλογων περιγραφών και απεικονίσεων, ενδεικτικών της ανδρικής αντιμετώπισης (και φοβίας) της αυτόνομης γυναικείας σεξουαλικότητας.

6.6 Το ζήτημα της τιμής.

Σε αντίβαρο στην έννοια της «θέλησης», καθαρά ανδρικού προνομίου, οι γυναίκες της Αυγούστας που αναμείχθηκαν σε υποθέσεις σεξουαλικών αδικημάτων αντέτειναν την έννοια της «τιμής». Η γυναικεία τιμή θεωρούνταν ανάλογη με υλικό αγαθό, συνεπώς μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο συναλλαγής μεταξύ των δύο φύλων. Η νομοθεσία μάλιστα όριζε πως η γυναικεία τιμή είχε ακριβές αντίτιμο, ανάλογο προς το μέγεθος του αδικήματος και την κοινωνική θέση και υπόληψη της παθούσας. Σε αντίθεση με τα έξοδα για την ανατροφή των παιδιών, τα οποία καθορίζονταν σε τακτική βάση από τις αρχές, το ύψος της αποζημίωσης θύματος βιασμού ή γενικότερα σεξουαλικής επίθεσης ήταν υπό διεκδίκηση: Η γυναίκα-θύμα όριζε το ύψος της αποζημίωσής της, υποδηλώνοντας άμεσα την κοινωνική της θέση, μέσα από τον υπολογισμό του μεγέθους της ζημίας που θεωρούσε πως είχε υποστεί.

Η διασύνδεση όμως τιμής και χρήματος δεν στερούνταν μιας αρνητικής κοινωνικής φόρτισης, επειδή εμφανιζόταν έμμεσα ως εξαγορά της γυναικείας συναίνεσης στη σεξουαλική πράξη. Χαρακτηριστικές ήταν οι περιπτώσεις γυναικών της Αυγούστας, οι οποίες για να καταδείξουν το μέγεθος της εντιμότητάς τους, ισχυρίζονταν ενώπιον των δικαστικών αρχών πως η τιμή τους δεν μπορούσε να υπολογισθεί με οποιοδήποτε χρηματικό ποσόν. Θέτοντας την τιμή τους υπεράνω των χρημάτων, οι γυναίκες αυτές έστελναν ένα ισχυρό μήνυμα προς την κοινότητα: Πως δεν ήταν πόρνες.

6.7 Ζήλεια.

Επικαλούμενοι ζήτημα τιμής, οι απατημένοι άνδρες της Αυγούστας μπορούσαν να εγκαλέσουν τον εραστή της γυναίκας τους, ακόμη και να προσφύγουν στην άσκηση βίας στο άτομο του (ή στη γυναίκα τους). Οι μονομαχίες συνιστούσαν συχνά τη μόνη λύση σε ζητήματα συζυγικής απιστίας. Όπως διαφαίνεται όμως από τα δικαστικά αρχεία της Αυγούστας, η απατημένη σύζυγος δεν είχε καμία ελπίδα δικαίωσης της ενώπιον των αρχών. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Lyndal Roper, «η απατημένη γυναίκα ήταν ανύπαρκτη ως έννοια». Στο βαθμό που δε γινόταν προκλητική (δηλαδή ανοιχτή και επαναλαμβανόμενη), η ανδρική απιστία δε θεωρούνταν παράπτωμα, ακόμη περισσότερο ικανή αιτία για τη λύση ενός γάμου. Αντίθετα, οι γυναίκες που κατήγγειλαν απιστίες συζύγου μπορούσαν να βρεθούν στη δυσχερή θέση του κατηγορούμενου για ζήλεια. Στην Αυγούστα της Μεταρρύθμισης - όπως και γενικότερα στις κοινωνίες της Πρώιμης Νεότερης Ευρώπης - γυναίκα και το συναίσθημα της ζήλειας είχαν καταστεί έννοιες ταυτόσημες.

Οι αρχές της πόλης θεωρούσαν τις ζηλόφθονες γυναίκες μοχθηρές και ιδιαίτερα επικίνδυνες για την πνευματική αλλά και τη σωματική ακεραιότητα των ανδρών, όπως μαρτυρεί η τραγική ιστορία της Barbara Hegk και του φίλου της Michael Scherpfstain, υπόθεση η οποία εκδικάσθηκε το 1533: Η Hegk κατηγορήθηκε ότι «για λόγους εκδίκησης» (τους οποίους μάλιστα τόνισε και η ίδια στην απολογία της), έπεισε τον Scherpfstain να τραυματίσει έναν νεαρό οπλοουργό, ο οποίος της είχε υποσχεθεί αρκετές φορές γάμο, δίχως όμως να πραγματοποιεί την υπόσχεσή του. Το δικαστήριο θεώρησε την υπόθεση ανοιχτή εκδήλωση της γυναικείας ζήλειας και μοχθηρίας και επέβαλε τις αυστηρότερες δυνατές ποινές, καταδικάζοντας την μεν Hegk να κτισθεί ζωντανή, τον δε Scherpfstain να διαμελισθεί δημόσια, στην κεντρική πλατεία της πόλης, μπροστά στον πύργο του Perlach.

Η φρικιαστική τιμωρία για ένα τόσο ασήμαντο αδίκημα (οι τραυματισμοί μεταξύ των ανδρών στους δρόμους της Αυγούστας ήταν άλλωστε καθημερινό φαινόμενο) εξέφραζε τη βούληση του Συμβουλίου να παραμείνει ο μόνος κριτής και κηδεμόνας των μελών της κοινότητας, εξοβελίζοντας ει δυνατόν τις περιπτώσεις αυτοδικίας. Κύρια όμως, έστελνε ένα κοινωνικό μήνυμα: Η Hegk και ο φίλος της ανήκαν στο υπηρετικό προσωπικό της πόλης, ενώ ο τραυματισμένος οπλοουργός ήταν μέλος μιας από τις ισχυρότερες συντεχνίες της πόλης, με σίγουρο μέλλον ως αρχιμάστορας. Με την αμείλικτη

του στάση, το δικαστήριο καταδίκασε και την απόπειρα γεφύρωσης του κοινωνικού χάσματος που χώριζε το θύμα από τους θύτες.

6.8 Συμπερασματικά.

Στην Αυγούστα του 16ου αιώνα, οι κοινωνικές και σεξουαλικές σχέσεις ανδρών και γυναικών ήταν σίγουρα σχέσεις ανισότητας, δίχως ωστόσο να εδραιώνουν τον απόλυτο ανδρικό έλεγχο επάνω στο γυναικείο σώμα. Οι γυναίκες μπορούσαν να γίνουν αντικείμενα της ανδρικής «θέλησης» ή της «τιμής», όμως μπορούσαν με τη σειρά τους να επικαλεσθούν ζητήματα ελεύθερης βούλησης, σεξουαλικής επιθυμίας και τιμής. Οι έννοιες αυτές είχαν και για τα δύο φύλα μια κοινωνική και οικονομική φόρτιση, εξαιτίας της στενής διασύνδεσης της προσωπικής με την επαγγελματική ζωή των ανθρώπων.

Η Αυγούστα του 16ου αιώνα αντιπροσωπεύει ένα μεταβατικό στάδιο στην αστυνόμευση των ηθών και της σεξουαλικής συμπεριφοράς ανδρών και γυναικών, με το πέρασμα του ελέγχου από την παλιά, Καθολική Εκκλησία στις νέες, προτεσταντικές κοσμικές αρχές. Σαν τέτοια, ήταν μια περίοδος ασάφειας και ρευστότητας, γεγονός που παρακίνησε τις αρχές να φανούν ιδιαίτερα αυστηρές σε ορισμένες περιπτώσεις (όπως της Hegk), σε μια προσπάθεια ισχυροποίησης του νέου πνευματικού και ηθικού τους ρόλου. Η ασάφεια της περιόδου διαφαίνεται τέλος στις καταθέσεις των πολιτών στα «δικαστήρια ηθών» της προτεσταντικής κοινωνίας. Οι καταθέσεις αυτές όμως μας επιτρέπουν να αντιληφθούμε τη στάση των ανθρώπων του 16ου αιώνα απέναντι στην ανθρωπινή σεξουαλικότητα, ανδρική και γυναικεία.

Αν και πολύ διαφορετική από τις σύγχρονες αντιλήψεις, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τον 19ο αιώνα και μετά, η «συλλογική νοοτροπία» των κατοίκων της προτεσταντικής Αυγούστας έδινε σαφή περιθώρια στην έκφραση της ανθρωπίνης σεξουαλικότητας, απέχοντας πολύ από τις α-σεξουαλικές τάσεις ή την κατασταλμένη σεξουαλικότητα που διαβλέπουν ορισμένοι ιστορικοί στις δυτικές κοινωνίες του Υστερου Μεσαίωνα⁷.

7. Προκλητικές και περιθωριακές γυναίκες: Μάγισσες, πόρνες, κλέφτρες και διαδηλώτριες.

7.1 Η γυναίκα - μάγισσα.

Η δυτική συνείδηση της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου ήταν βαθιά διαποτισμένη με την πεποίθηση ότι η γυναικεία φύση ήταν στενά και αμετάκλητα συνδεδεμένη με τη δαιμονική μαγεία. Οι αποτρόπαιες στατιστικές του κυνηγιού των μαγισσών που ξεκίνησε στα τέλη του 14ου και έσβυσε στον 17ο αιώνα παρέχουν αδιάψευστη μαρτυρία: Στην περιοχή του Essex στη νοτιοδυτική Αγγλία, το 91% των 270 καταγγελλόμενων περιπτώσεων μάγων στην περίοδο 1560 - 1680 ήταν γυναίκες. Στις 288 υποθέσεις μαγείας που κατέληξαν στα δικαστήρια της βόρειας Γαλλίας από τα μέσα του 14ου ως τις αρχές του 17ου αιώνα, το 82% ήταν γυναίκες. Στην περίοδο 1537 - 1683, το κυνήγι των μαγισσών σε μια ευρεία περιοχή που περιλάμβανε την επισκοπή της Βασιλείας, το πριγκηπάτο του Montbeliard, την περιοχή της Franche Comté, τα ελβετικά καντόνια του Fribourg, Neuchatel, Vaud και την Γενεύη οδήγησε στην απαγγελία κατηγοριών σε 1.365 περιπτώσεις. Οι 1060 ήταν γυναίκες. Τέλος, στην προτεσταντική περιοχή της Νέας Αγγλίας στις αμερικανικές κτήσεις του 17ου αιώνα, το 79% των 355 θυμάτων του καθυστερημένου κυνηγιού των μαγισσών στην περίοδο 1647 - 1725 ήταν και πάλι γυναίκες.

⁷ Lyndal Roper, "Will and honour: sex, words and power in Augsburg criminal trials", *Oedipus and the Devil...*, σ.53-73.

Η δημοσίευση το 1486 στο Στρασβούργο του *Malleus maleficarum* κατοχύρωσε κατά τον πιο επίσημο τρόπο τη διασύνδεση ανάμεσα στη γυναίκα και τη δαιμονική μαγεία. Συγγραφείς ήταν οι Jacob Sprenger και Heinrich Kramer, ιεροεξεταστές επιφορτισμένοι από τον Πάπα Ιννοκέντιο Η' με την καταστολή της μαγείας στην κοιλάδα του Ρήνου (η παπική βούλα *Summis desiderantes affectibus* του 1484 εντατικοποίησε το εκκλησιαστικό κυνήγι μαγισσών, που είχε ξεκινήσει επίσημα τουλάχιστον από το 1397 στο ελβετικό καντόνι της Λουκέρνης). Το έργο, σημαντικότερο κείμενο της μεγάλης δαιμονολογικής γραμματείας και μόνιμη πηγή έμπνευσης για τους κορυφαίους δαιμονολόγους του 16ου αιώνα (Martin del Rio, Jean Bodin, κ.α.), αντλούσε την επιχειρηματολογία του από τη δυσμενή αποτύπωση της γυναίκας στην Παλαιά Διαθήκη και την κλασική γραμματεία. Όπως επισημαίνει ο Jean - Michel Sallmann, το έργο τείνει να παρουσιάσει τη μαγεία σαν αντανάκλαση του «πολέμου ανάμεσα στα φύλα», με την υγεία και τη σεξουαλική ευρωστία του αμυνόμενου ανδρικού φύλου να απειλούνται από τη μοχθηρία της επιτιθέμενης γυναίκας - μάγισσας.

Η γυναίκα σαν ον ήταν υποδεέστερη του άνδρα (η Εύα προήλθε από το πλευρό του Αδάμ) και ήταν αυτή που κόλασε τον άνδρα, επιφέροντας τη φυγή των πρωτόπλαστων από τον κήπο της Εδέμ. Η γυναίκα - απόγονος της Εύας ήταν πλάσμα δυνάμει σατανικό και μόνιμα επιρρεπές στη μοχθηρία και την επιρροή του σατανά. Οι δύο ιερωμένοι συγγραφείς μνημόνευαν τη σφοδρή καταδίκη της γυναίκας ως «αναγκαίας μάστιγας» από τον Ιωάννη το Χρυσόστομο, ενώ επικαλούνταν επιπλέον την προσωπική ιεροεξεταστική τους εμπειρία για να καταδείξουν τα ιδιαίτερα γυναικεία χαρακτηριστικά που καθιστούσαν τις γυναίκες εύκολες συνεργούς του σατανά: Οι γυναίκες ήταν περισσότερο ευκολόπιστες στις φήμες, συνεπώς αποτελούσαν πρωταρχικό στόχο του σατανά. Κατά δεύτερο λόγο, οι γυναίκες εντυπωσιάζονταν πολύ πιο εύκολα απ'ό,τι οι άνδρες, με αποτέλεσμα να γίνονται θύματα της διαβολικής πλάνης. Τέλος, εξαιτίας της φλύαρης φύσης τους, οι γυναίκες διατρέωναν τις μαγικές τους γνώσεις και μάλιστα τις χρησιμοποιούσαν αντισταθμιστικά προς την εγγενή τους αδυναμία.

Το στερεότυπο της μοχθηρής γυναίκας - μάγισσας και υπηρέτριας του σατανά ήταν προϊόν της βαθιάς κρίσης στην οποία είχε περάσει η χριστιανοσύνη από τα τέλη του 14ου αιώνα (και που κορυφώθηκε με το νέο θρησκευτικό σχίσμα του 16ου). Πέρα από εντάσεις στο επίπεδο της θρησκευτικής συνείδησης, το κυνήγι των μαγισσών αντανακλούσε και την εντεινόμενη κοινωνικο-οικονομική κρίση των αρχών της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου (τη σταδιακή αναδιοργάνωση της αγροτικής οικονομίας σε βάρος των μικροκληρούχων και τη συνακόλουθη εξαθλίωση μεγάλων τμημάτων των αγροτικών πληθυσμών, αλλά και κοινωνικο-οικονομικές πολώσεις στο εσωτερικό των αστικών κοινοτήτων).

Στο επίπεδο των συλλογικών νοοτροπιών, το κυνήγι των μαγισσών εξέφρασε την απόγνωση του ανθρώπου απέναντι στην αδιαφιλονίκητη κυριαρχία του θανάτου στην καθημερινότητά του, όπως και στην ολοσχερή εξάρτησή του από τα στοιχεία της Φύσης (καταστροφικές σοδειές, θεομηνίες). Αδυνατώντας να εκλογικεύσουν τη ζοφερή τους πραγματικότητα, οι κοινότητες των χωρικών αλλά και οι αστικές αναζήτησαν αποδιοπομπαίους τράγους και συχνότατα αυτοί ήταν ηλικιωμένες, μοναχικές και άσχημες γυναίκες (στη διάρκεια του 14ου αιώνα και πριν από την «ανακάλυψη» των μάγων, αυτοί ήταν αρχικά οι λεπτοί και κατόπιν οι Εβραίοι). Ωστόσο, ο ισχυρισμός ότι το κυνήγι των μαγισσών ήταν ένα φοβερό επεισόδιο του μακραίωνα «κυνηγιού των γυναικών» συσκοτίζει την πολυσχιδή ιστορική πραγματικότητα. Επιπλέον, μαγεία και σατανισμός συσχετίστηκαν μόλις στον 15ο αιώνα, και μπορούμε να ισχυρισθούμε με κάποια ασφάλεια πως το - μισογυνιστικό - στερότυπο του 16ου αιώνα υπήρξε απόρροια του σφοδρού αντι-αιρετικού αγώνα στον οποίο είχε επιδοθεί η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία στη διάρκεια των δύο προηγούμενων αιώνων. Στη νέα εποχή της ανεκτικότητας και του ορθολογισμού που δρομολόγησε ο Διαφωτισμός, η γυναικεία φύση αποσυνδέθηκε από δαιμονιακές επιρροές, δίχως αυτό να σημαίνει αυτόματη βελτίωση της θέσης της

γυναίκας. Με τη βαθμιαία κατάταξη της «μαγείας» στις ψυχικές και νοητικές διαταραχές, η γυναίκα - μάγισσα έδωσε τη θέση της στην υστερική γυναίκα, θύμα των οργανικών της δυσλειτουργιών⁸.

7.2 Η γυναίκα - πόρνη.

Παρά την εμφανή υπερβολή τους, οι πληροφορίες σχετικά με τους αριθμούς των κοινών γυναικών στις αστικές κοινότητες της Δύσης φανερώνουν ότι οι πόρνες αποτελούσαν σημαντική μειονότητα του γυναικείου πληθυσμού: Μια απογραφή του 1526 στη Βενετία κατέγραψε 4.900 πόρνες σε ένα συνολικό πληθυσμό 55.035 κατοίκων. Αν σε αυτό τον αριθμό συμπεριληφθούν οι προαγωγοί και οι ιδιοκτήτριες πορνείων, υπολογίζεται ότι περίπου το 10% του πληθυσμού της πόλης ζούσε από την πορνεία. Στα τέλη του Μεσαίωνα, η πόρνη κατείχε μια διακριτή θέση στην αστική κοινωνία. Σε πολλές αστικές κοινότητες, η πορνεία είχε θεσμοποιηθεί και ασκούσαν από καταγραμμένες γυναίκες σε «ειδικές» συνοικίες των πόλεων. Στη Φλωρεντία, η περιοχή γύρω από το *Merchato Vecchio* και στη Βενετία τα περίχωρα του Rialto ήταν οι «επίσημες» ζώνες άσκησης της πορνείας. Πολλοί από τους ισχυρούς των πόλεων νοίκιαζαν σπίτια σε πόρνες και ελάμβαναν μερίδιο των εισπράξεων δίχως να συναντούν την κοινωνική κατακραυγή. Ιδιαίτερα στη Φλωρεντία, οι αρχές είχαν προχωρήσει στη συγκρότηση ειδικού αστυνομικού σώματος, της *Onesta*, για την αστυνόμευση των πορνείων και την παροχή προστασίας στις εκδιδόμενες γυναίκες.

Στη διάρκεια του 15ου αιώνα, οι γαλλικές και γερμανικές πόλεις προχώρησαν στην ίδρυση επίσημων, κοινοτικών πορνείων (Μόναχο 1433, Στρασβούργο 1469) με εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας και υπό την επίβλεψη ειδικά επιφορτισμένων ανδρών (στη Γαλλία, επικεφαλής των αστικών πορνείων μπόκαν γυναίκες). Παρά τη χωροταξική τους συγκέντρωση, τα πορνεία και οι περιοχές «των κόκκινων φαναριών» δεν αποτελούσαν κλειστά γκέτο για τις πόρνες της κάθε πόλης, αυτές ήταν ελεύθερες να μετακινούνται αναζητώντας την πελατεία τους σε άλλα σημεία της πόλης, ή ακόμη και να εγκαταλείψουν την πόλη. Οι περιορισμοί στους οποίους υπόκεινταν αφορούσαν κυρίως την αποφυγή σύναψης μακροχρόνιων δεσμών με τους πελάτες και κυρίως την αποφυγή εξυπηρέτησης παντρεμένων και κληρικών. Όπως επισημαίνουν οι ιστορικοί ερευνητές, η πόρνη στην αστική κοινότητα του Υστερου Μεσαίωνα έπαιζε το ρόλο του «προστάτη και θεματοφύλακα» της ανδρικής σεξουαλικότητας, επιτρέποντας στους ανύπανδρους άνδρες να ικανοποιήσουν τις ορμές τους δίχως να καταφεύγουν στη βιαιοπραγία, αλλά και - κατά τη γνώμη των αρχών - αποτρέποντας τους νεαρούς άνδρες από το να παρεκτραπούν προς την ομοφυλοφιλία. Κατά έναν υπόγειο αλλά σαφώς οριοθετημένο τρόπο, οι πόρνες της πόλης προστάτευαν την τιμή και την αξιοπρέπεια των οικογενειών της πόλης, και ιδιαίτερα των θηλυκών μελών τους.

Στα μέσα του 16ου αιώνα, τα κοινοτικά πορνεία είχαν κλείσει στο σύνολο σχεδόν των δυτικοευρωπαϊκών πόλεων, ενώ σειρά βασιλικών και κοινοτικών διαταγμάτων ποινικοποιούσαν την πορνεία, στοχεύοντας στην ουσιαστική κατάργησή της. Η νέα, εχθρική αντίληψη των δυτικοευρωπαίων για την πορνεία και τον κόσμο της σχετιζόταν εν μέρει με την έξαρση της σύφιλης και των αφροδίσιων νοσημάτων στα τέλη του 15ου αιώνα, είχε ωστόσο ως κύρια προωθητήρια της δύναμη τις νέες θρησκευτικές αντιλήψεις της εποχής. Στο μεταρρυθμισμένο κόσμο, η αυστηρή ηθική του Λούθηρου αμφισβήτησε τον αυγουστινιανό συμβιβασμό με την πορνεία (ως το «μικρότερο κακό» σε σχέση με τη μοιχεία) και προχώρησε σε ουσιαστική απαγόρευση της ελεύθερης έκφρασης της ανδρικής σεξουαλικότητας εκτός γάμου. Οι πόρνες χαρακτηρίστηκαν υπηρέτριες του σατανά και διαφθορείς της ψυχής των νέων ανδρών. Την ίδια περίοδο, οι τριδεντινοί Καθολικοί προχωρούσαν σε παρόμοιες επιθέσεις στον «ανήθικο κόσμο της πορνείας», συμβάλλοντας στην ποινικοποίησή της.

Ορισμένοι ιστορικοί μελετητές επισημαίνουν τη χρονική ταύτιση της ποινικοποίησης της πορνείας με την έξαρση του κυνηγιού των μαγισσών και το κλείσιμο των δημόσιων λουτρών, συμπεραίνοντας ότι η νέα αντίληψη της πορνείας στον 16ο αιώνα εντασσόταν στα ευρύτερα πλαίσια

⁸ Jean - Michel Sallmann, "Witches", *A History of Women...*, σ. 444 - 457.

μιας έντονης φοβίας απέναντι στην έκφραση της γυναικείας σεξουαλικότητας, καθώς και μιας νέας τάσης «διαχωρισμού των φύλων και των κοινωνικών στρωμάτων». Γεγονός είναι ότι το κλείσιμο των πορνείων και οι απόπειρες απαγόρευσης της πορνείας αντανάκλασαν και αλλαγές στο εσωτερικό του κόσμου των εκδιδόμενων γυναικών, κύρια την κοινωνική και οικονομική χειραφέτηση πολλών πορνών (με την έξοδό τους από το κοινοτικό πορνείο και την ελεύθερη άσκηση του επαγγέλματός τους). Αυτό καταδεικνύεται από τις συχνές διαμαρτυρίες και παρεμβάσεις των κοινοτικών αρχόντων σε πόλεις όπως η Φλωρεντία, η Dijon, η Αυγούστα και η Σεβίλη. Είναι εξάλλου γενικά αποδεκτό ότι από τον 15ο αιώνα - όταν άρχισαν να εξαπλώνονται στην Ευρώπη οι πόλεμοι των μισθοφόρων - η ελεύθερη πόρνη απέκτησε μια πρόσθετη επικινδυνότητα, ως συνοδός του περιφερόμενου άτακτου όχλου των μισθοφόρων.

Η σεξουαλική επικινδυνότητα της πόρνης διογκώθηκε σημαντικά στα μάτια των ελίτ, με την ανάδυση στα μέσα του 16ου αιώνα της πόρνης πολυτελείας (*cortegiana, courtesan*, «μαιτρέσα»). Η πόρνη αυτή ζούσε πολυτελώς, χαρακτηριζόταν από ραφινάτους τρόπους - και σε πολλές περιπτώσεις από εντυπωσιακή πνευματική καλλιέργεια - και το κυριότερο, ασκούσε κρυφά το επάγγελμά της, με εκτιθέμενη άμεσα στην κοινωνία. Αποκλειστικοί πελάτες της ήταν τα μέλη των ελίτ και η βαθμιαία εδραίωσή της στις προτιμήσεις των αριστοκρατών του πλούτου και του αίματος αντανάκλα προφανώς αλλαγές και στις ερωτικές προτεραιότητές τους, με τη ανάδειξη του ερωτισμού ως κυρίαρχου στοιχείου στη σεξουαλική συνεύρεση ανδρών και γυναικών. Η πόρνη πολυτελείας αντιπροσώπευε παρ'όλα αυτά μέγιστο κίνδυνο για τις οικογένειες των ελίτ, γιατί ήταν σε θέση να αποσπάσει τους άνδρες από τις - λιγότερο πνευματώδεις ή αισθησιακές - συζύγους τους ή και να αποτρέψει σημαντική μερίδα νέων από την κοινωνική τους ολοκλήρωση μέσω του γάμου.

Η ποινικοποίηση της πορνείας από τον 16ο αιώνα επέφερε σημαντικές ανακατατάξεις στον περιθωριακό μικρόκοσμο, με κυριότερη την απομάκρυνση μεγάλου αριθμού γυναικών από τους δρόμους και τις κακόφημες συνοικίες των πόλεων και την διακριτικότερη άσκηση του επαγγέλματος σε κάποιο σπίτι, συνήθως υπό την επίβλεψη κάποιας ηλικιωμένης γυναίκας (η παρουσία της ηλικιωμένης γυναίκας και όχι κάποιου άνδρα εμφυσούσε αίσθημα ασφάλειας στους πελάτες, που επιθυμούσαν να διατηρήσουν την ανωνυμία τους). Από την άλλη, η ποινικοποίηση της πορνείας κατέστησε την πόρνη ολότελα έκθετη στη βία της κοινωνίας. Εχοντας χάσει το μεσαιωνικό σύστημα καταγραφής και προστασίας τους, οι ανώνυμες πλέον πόρνες του 17ου αιώνα αδυνατούσαν να προσφύγουν στις αρχές ζητώντας την προστασία τους από κάποιο βίαιο, ιδιαίτερα απαιτητικό, ή κακοπληρωτή πελάτη. Οι πόρνες έπεφταν όπως πάντα θύματα βιασμού, ενώ εξαιτίας της αναγκαστικής τους ανωνυμίας αντιμετώπιζαν πλέον και τη μόνιμη απειλή των εκβιαστών, δίχως ωστόσο να μπορούν να επικαλεσθούν τη προστασία των αρχών. Το ρόλο αυτό ανέλαβαν αναπόφευκτα άνδρες, συνήθως παλιοί στρατιώτες, οι οποίοι λειτουργούσαν ως προστάτες (*souteneurs*) και προαγωγοί των κοινών γυναικών.

Η ποινικοποίηση της πορνείας οδήγησε όμως και στην εντατικοποίηση των διώξεων. Στη Γαλλία, βασιλικό διάταγμα της 20ης Απριλίου του 1684 όριζε ως ποινή για την άσκηση της πορνείας τον εγκλεισμό σε ειδικό άσυλο. Στη διάρκεια του 18ου αιώνα, σειρά διαταγμάτων εγκατέστησαν ένα αστυνομικό κράτος, παρέχοντας στις τοπικές αστυνομικές δυνάμεις ευρείες αρμοδιότητες σύλληψης και εγκλεισμού των πορνών. Εκτός από το Παρίσι, όπου η αστυνόμευση της πόλης ασκούνταν από τη βασιλική μηχανή, στις υπόλοιπες πόλεις της Γαλλίας η καταδίωξη των πορνών ανατέθηκε στις τοπικές αρχές. Η περιορισμένη αποτελεσματικότητα των διωκτικών μέσων - η οποία συνήθως εξαντλούνταν στις πιο προκλητικές και εξόφθαλμες περιπτώσεις πορνείας - ενέτεινε την εσωστρέφεια του κόσμου των πορνών.

Η πόρνη που είχε την ατυχία ή την απρονοησία να συλληφθεί αντιμετώπιζε, πέρα από τη βεβαιότητα του άμεσου εγκλεισμού της, και τη «φυσική» και «ηθική» της θεραπεία. Οι γαλλίδες πόρνες που κλείνονταν στα *maisons de force* του 17ου αιώνα αντιμετώπιζονταν συλλήβδην ως συφιλιδικές και υποβάλλονταν στη συνήθη θεραπεία με υδράργυρο. Τη «φυσική» ακολουθούσε η «ψυχική» θεραπεία, την ευθύνη της οποίας είχαν συνήθως καλόγριες που εργάζονταν στα άσυλα. Σταδιακά, τα γυναικεία μοναστικά τάγματα της Δύσης προχώρησαν στην ίδρυση «καταφυγίων»

(*Refuges*) για μετανοημένες αλλά και για αμετανόητες πόρνες. Στη διάρκεια του 18ου αιώνα, τα ιδρύματα αυτά τέθηκαν υπό την επίβλεψη των αρχών, μετατρέπόμενα σταδιακά σε ποινικά ιδρύματα, παρά τη συνεχιζόμενη παρουσία των καλογριών.

Η απόπειρα καταστολής της πορνείας στις δυτικές κοινωνίες της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου προκάλεσε τη χωροταξική διασπορά των κοινών γυναικών, ενώ κατέστησε τις πόρνες ολότελα έκθετες στις διαθέσεις των γειτόνων τους. Στοιχεία από τη Μασσαλία του 17ου αιώνα φανερώνουν ότι το 80% των καταδικασμένων πορνών είχαν καταδοθεί στις αρχές από τους γείτονες τους, στη μεγάλη πλειοψηφία τους τεχνίτες. Η δυσφορία των εργατικών στρωμάτων απέναντι στην πορνεία καθιστούσε ιδιαίτερα επισφαλή την άσκησή της και συνέβαλε στον χωροταξικό διαχωρισμό του κόσμου των τεχνιτών από τον μικρόκοσμο της πορνείας. Παρά τις διώξεις, τα πορνεία δεν εξαφανίσθηκαν. Στο Παρίσι και το Λονδίνο - αλλά και άλλες μεγάλες πόλεις του 17ου και 18ου αιώνα - πορνεία λειτουργούσαν εξυπηρετώντας τα δύο άκρα της κοινωνικής πυραμίδας. Για τις ανάγκες των ελίτ φρόντιζαν διακριτικά και πολυτελή πορνεία, την πολυτέλεια και τις χάρες των κοριτσιών των οποίων εξυμνούσε η λαϊκή πορνογραφική παραγωγή, όπως το περίφημο *Portefeuille de Madame Gourdan*, που εξιστορούσε υπερβάλλοντα τα πεπραγμένα της διασημότερης *madame* στη γαλλική πρωτεύουσα. Στον αντίθετο κοινωνικό πόλο, οι πόρνες νοίκιαζαν μαζικά διαμερίσματα σε πολυώροφα κτήρια, καταβάλλοντας υπέρογκα ενοίκια για να εξαγοράσουν την ασφάλειά τους. Τα λαϊκά στρώματα μπορούσαν επίσης να αναζητήσουν τη συντροφιά των κοινών γυναικών στις ταβέρνες, τα *cabarets* και τα οινομαγειρεία των προαστίων των πόλεων (ορισμένα από τα οποία είχαν δωμάτια για τον πληρωμένο έρωτα). Ιδιαίτερα προσφιλής χώρος αναζήτησης πελατείας των πορνών του Παρισιού ήταν τα λαϊκά θέατρα (*boulevards*), αλλά και οι δρόμοι γύρω από τα πιο αξιοσέβαστα, όπως η Όπερα και η *Comédie Française* στο Παρίσι (ή το *Covent Garden* στο Λονδίνο για τις Αγγλίδες).

Η θητεία στο θέατρο με παράλληλη την άσκηση του επαγγέλματος της πόρνης φαίνεται πως ήταν τόσο διαδεδομένη που το επάγγελμα του ηθοποιού ή της μπαλαρίνας στην όπερα ταυτιζόταν με αυτό της πόρνης στη συνείδηση των περισσότερων ανθρώπων της προεπαναστατικής Γαλλίας. Συνήθως ενταγμένες στο θεατρικό οργανισμό ή την Όπερα με τη βοήθεια ενός παλιού εραστή τους, οι «σπιτωμένες» από τον εραστή τους πόρνες πολυτελείας στη Γαλλία του 18ου αιώνα ελάμβαναν κατά μέσο όρο 200 με 500 *livres* μηνιαία, εισόδημα όχι ιδιαίτερα υψηλό, αλλά σίγουρα ζηλευτό για τα ασθενέστερα στρώματα. Επιπλέον, οι εραστές-προστάτες των πορνών αναλάμβαναν τα έξοδα ενός επιπλωμένου διαμερίσματος σε καλή συνοικία της πόλης, καθώς και ένα *minimum* των εξόδων των γυναικών. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι πόρνες - ηθοποιοί συνεργάζονταν παροδικά με πορνεία πολυτελείας για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους. Η θέση της «σπιτωμένης γυναίκας» ήταν το υψηλότερο επίπεδο στην εξέλιξη της επαγγελματικής ζωής μιας πόρνης, αλλά δεν αποτελούσε μονόδρομο, ούτε και παρείχε κάποια μονιμότητα στην προσωρινά ευνοημένη. Για τις περισσότερες κοινές γυναίκες της Πρώιμης Νεότερης Δύσης, η επαγγελματική τους πορεία και η ίδια τους η ζωή παρέμεναν εντελώς μετέωρες.

Τα στοιχεία για τη γεωγραφική και την κοινωνική προέλευση των πορνών είναι συχνά αναξιόπιστα (ο ιστορικός εκμαιεύει τις πληροφορίες του από τον καταναγκαστικό λόγο των αστυνομικών αρχείων), επιτρέπουν ωστόσο τη διαμόρφωση μιας χονδρικής εικόνας. Σχεδόν στο σύνολό τους, οι πόρνες ήταν μεταξύ δεκαπέντε και τριάντα χρονών. Ελάχιστες ήταν παντρεμένες, ενώ σχεδόν όλες κατοικούσαν στην πόλη όπου είχαν συλληφθεί. Τα υπάρχοντα στοιχεία διαψεύδουν επίσης το ρομαντικό μύθο της «αθώας, ξελογιασμένης χωριατοπούλας». Ακολουθώντας ένα παράλληλο μοτίβο με την εσωτερική μετανάστευση των τεχνιτών, οι πόρνες των αστικών κέντρων προέρχονταν από άλλες πόλεις (λχ, οι πόρνες του Παρισιού προέρχονταν από τη νορμανδική Rouen).

Οι περισσότερες πόρνες προέρχονταν από φτωχές οικογένειες τεχνιτών. Τα σωζόμενα στοιχεία τείνουν να καταδείξουν το ασυμβίβαστο της πορνείας με το επάγγελμα της οικιακής βοηθού - κατεξοχήν επαγγελματική απασχόληση των ανύπανδρων κοριτσιών της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου - προφανώς εξαιτίας του βεβαρυμένου ωραρίου των υπηρετριών και της στενής επίβλεψης από τον

εργοδότη. Αντίθετα, επαγγέλματα του δρόμου, όπως πωλήτριες (τροφίμων, ειδών ρουχισμού και άλλων αγαθών) και περιφερόμενες πλύστρες, εμφανίζονται με υψηλή εκπροσώπηση στον κόσμο της πορνείας, γεγονός που εξηγείται εν μέρει και από την ιδιαιτερότητα του επαγγέλματός τους (με επισκέψεις σε σπίτια και με την προσωπική επαφή με τον πελάτη). Αντίστοιχα υψηλή είναι η εκπροσώπηση των γυναικών που εργάζονταν στον κλωστοϋφαντουργικό κλάδο - επάγγελμα με ιδιαίτερα χαμηλό και όχι μόνιμο εισόδημα. Οι απολαβές - και η σχετική ανεξαρτησία - που παρείχε η άσκηση της πορνείας αποτέλεσαν το κύριο κίνητρο για χιλιάδες γυναίκες της Πρώιμης Νεότερης Δύσης. Αν και το εισόδημα των κοινών γυναικών προσφέρεται εξαιρετικά δύσκολα σε γενικεύσεις, ενδεικτικά αναφέρεται ότι στη Μασσαλία της δεκαετίας του 1690, μια πόρνη μπορούσε να κερδίσει ανά πελάτη το ημερομίσθιο μιας ειδικευμένης εργάτριας (υπολογισμένο στα εικοσιπέντε sous).

Οι περισσότερες πόρνες ήταν κορίτσια οικογενειών τεχνιτών που οδηγήθηκαν στην πορνεία εξαιτίας της ανέχειάς τους - και σχεδόν πάντοτε της παρότρυνσης κάποιας φίλης που ήδη εκδιόταν. Σε πολλές περιπτώσεις, οι πόρνες είχαν συγκρουσθεί με τους γονείς τους - αν και δεν λείπουν παραδείγματα γονέων που εξωθούσαν συστηματικά τις κόρες τους στην πορνεία. Ζούσαν μια σχετικά αυτόνομη ζωή και, σε αντίθεση με το μύθο, δεν ήταν πάντα τα ανυπεράσπιστα θύματα των προστατών και προαγωγών τους. Η ανεξαρτησία τους και κυρίως η απεριόριστη έκφραση και διάθεση της γυναικείας τους σεξουαλικότητας προβλημάτισαν έντονα τους διαμορφωτές της νέας ηθικής του Διαφωτισμού, οι οποίοι επέλεξαν δύο γραμμές αμύνης απέναντι στην κοινωνική απειλή που αντιπροσώπευε η γυναίκα - πόρνη. Την εξιδανίκευσαν απαθανατίζοντάς την ως αθώο, ανήλικο θύμα των περιστάσεων ή, αντίθετα, τη στιγματίσαν, ταυτίζοντάς την με την αρρώστεια και ιδιαίτερα με τα αφροδίσια νοσήματα.

Ο φόβος της σύφιλης που κυριάρχησε στον 18ο αιώνα οδήγησε σταδιακά στην επαναφορά του καθεστώτος της καταγραφής και ανοχής της οργανωμένης χωροταξικά πορνείας, στην επάνοδο των δημόσιων πορνείων, υπό την επιτήρηση της αστυνομίας αλλά και των νεοσύστατων υγειονομικών αρχών. Όμως, παρά τις επιφανειακές ομοιότητές του με τη μεσαιωνική πρακτική, το νέο σύστημα του 18ου και του 19ου αιώνα αντανάκλασε την κοινωνική περιθωριοποίηση, τον εξοβελισμό της πόρνης από την «υγιή και έντιμη» κοινωνία. Η πόρνη δεν ήταν πλέον ένας έμμεσος στυλοβάτης των παραδοσιακών κοινωνικών αξιών, αλλά μια κοινωνικά αποκλίνουσα και γι' αυτό στιγματισμένη γυναίκα⁹.

7.3 Η γυναίκα - κακοποιός.

Η εγκληματικότητα των γυναικών της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου είναι ιδιαίτερα δύσκολο να ανιχνευθεί, εξαιτίας της αποσπασματικότητας των πηγών (δικαστικά αρχεία) και της ευρύτατα διαδεδομένης συνήθειας του συμβιβασμού των διαφορών πριν απαγγελθεί κατηγορία για το αδίκημα (με προφανή σκοπό την αποφυγή της δαπανηρής δικαστικής διαδικασίας). Από την εικόνα που μπορούν να σχηματίσουν οι ερευνητές προκύπτει ωστόσο ότι με εξαίρεση το έγκλημα της μαγείας - κατεχοχήν γυναικείο - τα ποσοστά της γυναικείας εγκληματικότητας εμφανίζονται σχεδόν παντού αισθητά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα των ανδρών.

Η ζωή των γυναικών της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου ήταν λιγότερο δημόσια από εκείνη των ανδρών, με αποτέλεσμα ο χώρος της γυναικείας παρανομίας να είναι περιορισμένος. Τα περισσότερα γυναικεία αδικήματα της περιόδου σχετίζονταν με την οικογένεια. Η γυναίκα ήταν

⁹ Kathlyn Norberg, "Prostitutes", *A History of Women in the West...*, σ. 458 - 474. Για μια ελαφρώς διαφορετική θεώρηση της πορνείας στην Πρώιμη Περίοδο, με έμφαση στη μονιμότητα της κοινωνικής περιθωριοποίησης και του στιγματισμού των πορνών, βλ. Christopher Friedrichs, *The Early Modern City, 1450 - 1750*, Λονδίνο, Longman 1995, σ. 228 - 232. Επίσης, το ιδιαίτερα κατατοπιστικό σχετικό κεφάλαιο της Lyndal Roper, "Prostitution and Moral Order", *The Holy Household. Women and Morals in Reformation Augsburg*, Οξφόρδη, Clarendon Press 1989, σ. 89 - 131.

επιφορτισμένη με την ικανοποίηση των υλικών αναγκών των μελών της οικογένειας, την ανατροφή των παιδιών υπό την επιστασία του συζύγου της και, το κυριότερο, τη διαφύλαξη της οικογενειακής τιμής. Στη Γαλλία, γυναίκες οι οποίες παρεκτρέπονταν από τα κατεστημένα όρια ευπρέπειας και εξέθεταν τους συζύγους και τις οικογένειές τους, κινδύνευαν με φυλάκιση κατόπιν βασιλικής εντολής (τα *lettres de cachet*), με δικαστική δίωξη, ή και με τη θεσμοθετημένη χλεύη της τοπικής μικροκοινωνίας (τα *charivari* των νέων).

Πρωταρχικό μέλημα της οικογένειας - και της κοινότητας - ήταν η διαφύλαξη του αυστηρού κώδικα σεξουαλικής συμπεριφοράς για τις παντρεμένες γυναίκες και τις ανύπανδρες κοπέλες. Στα λαϊκά στρώματα, προγαμιαίες εγκυμοσύνες επέφεραν τη δημόσια κατακραυγή και την καταδίκη της υπόλογης, ενώ στις τάξεις των ελίτ το «ατυχές συμβάν» αντιμετωπιζόταν με κάποια στοιχειώδη διακριτικότητα - συνήθως τη φυγή της εγκύου σε άγνωστο μέρος μέχρι την ολοκλήρωση της εγκυμοσύνης της και κατόπιν τη σύναψη ενός προσυμφωνημένου γάμου. Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο στη Γαλλία (λχ, επί Ερρίκου Β'), όσο και στην Αγγλία (νομοθεσία του 1624) οι αρχές επιχείρησαν να παρέμβουν δυναμικά στο ζήτημα των παράνομων κυήσεων, υποχρεώνοντας τις εγκύους γυναίκες να δηλώνουν την κατάστασή τους. Μάλιστα στην Αγγλία, η αποφυγή δήλωσης μιας εγκυμοσύνης αντιμετωπιζόταν από τα δικαστήρια ως εκδήλωση πρόθεσης για παιδοκτονία. Τρομοκρατημένες από την κοινωνική κατακραυγή που θα επέφερε η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη τους, πολλές γυναίκες προχωρούσαν στη παιδοκτονία, θεωρούμενη στη διάρκεια της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου ως ένα από τα ειδεχθέστερα εγκλήματα. Οσες - ελάχιστες - περιπτώσεις κατέληγαν στα δικαστήρια επέφεραν την ποινή του θανάτου στις κατηγορούμενες. Οι ελλιπείς γνώσεις των ιατρών (πολλές γυναίκες ισχυρίζονταν ότι είχαν γεννήσει νεκρό παιδί) και - ιδίως στην επαρχία - η «συνομωσία σιωπής» των γυναικών γύρω από μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη και την τραγική κατάληξή της, κράτησαν τους αριθμούς των διωκόμενων γυναικών σε χαμηλά επίπεδα: Στη διάρκεια του 16ου αιώνα, η παιδοκτονία δεν ξεπέρασε το 1% των περιπτώσεων που εκδίκασε το δικαστήριο της Τουλούζης. Στο Essex του 17ου αιώνα, σχεδόν το 10% των καταδικασμένων σε θάνατο ήταν γυναίκες που είχαν διαπράξει το έγκλημα της παιδοκτονίας. Στη διάρκεια του 18ου αιώνα το ποσοστό των διώξεων για παιδοκτονία μειώθηκε περισσότερο, ενώ αντίστοιχα το 55% των δηλωμένων κυήσεων προερχόταν από τις πόλεις. Το υψηλό αυτό ποσοστό οφείλεται ασφαλώς στη φυγή των εγκύων κοριτσιών της αγροτικής υπαίθρου, εξαιτίας της κοινωνικής κατακραυγής που προκαλούσε η κατάστασή τους στο μικρόκοσμο του χωριού τους.

Η μοιχεία αντιμετωπιζόταν από τις κοινωνίες της Πρώιμης Νεότερης Δύσης ως νυπονόμηση της ομαλής διαδοχής των γενεών και της διανομής των οικογενειακών περιουσιών και από τον 16ο αιώνα θεωρήθηκε έγκλημα. Ωστόσο, λίγες υποθέσεις μοιχείας έφθναν στα δικαστήρια - και αυτές συνήθως επειδή είχαν καταλήξει σε φόνο. Οι περισσότεροι σύζυγοι ασκούσαν το προνόμιο της χρήσης βασιλικών *lettres de cachet* για την τιμωρία και τη φυλάκιση των άπιστων γυναικών τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η ποινή ήταν ο ισόβιος εγκλεισμός σε γυναικείο μοναστήρι. Η ποινή μπορούσε να ελαττωθεί ή και να ακυρωθεί από το σύζυγο. Θεωρητικά, οι γυναίκες είχαν το δικαίωμα να προσφύγουν στη βασιλική αναθεωρητική δικαιοσύνη ζητώντας την απαλλαγή τους (μέσω της χορήγησης *lettres de remission*). Οι λίγες φορές που κάτι τέτοιο συνέβη, όπως και η βαρύτητα των κατηγοριών που αντιμετώπιζαν οι φυλακισμένες (σχεδόν πάντοτε φόνος) φανερώνει ότι τα ενδοοικογενειακά προβλήματα σπάνια έρχονταν στην επιφάνεια πριν την «έκρηξη».

Οι απολογίες στις αιτήσεις χάρις των καταδικασμένων Γαλλίδων του 16ου αιώνα - όπως μας τις μεταφέρει η Natalie Zemon Davis - είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικές σε ό,τι αφορά τη γκάμα των συναισθημάτων και κινήτρων που μια γυναίκα ήταν σε θέση να επικαλεσθεί για να δικαιολογήσει την άσκηση βίας από μέρους της. Σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη της εποχής, η οργή ήταν καθαρά έκφραση (ή μάλλον έκρηξη) της ανδρικής «στεγνής και θερμής» ιδιοσυγκρασίας. Η γυναικεία ιδιοσυγκρασία, σαν ψυχρή και υγρή, «δέσμευε» τα συναισθήματα οργής, παρεκτρέποντάς τα σε συναισθήματα πίκρας και λυσσώδους μανίας (η μυθική περίπτωση της Μήδειας). Η γυναικεία οργή νομιμοποιούνταν μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις, όπως η υπεράσπιση των παιδιών ή της θρησκείας (επισιτιστικές ταραχές και θρησκευτικοί ξεσηκωμοί). Επιπλέον, οι νομοθέτες του 16ου αιώνα

αναγνώριζαν το δικαίωμα του φόνου σε κατάσταση αυτοάμυνας (λχ, όταν μια γυναίκα απειλούνταν με βιασμό). Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι, στις περιπτώσεις συζυγοκτονίας, οι μεν άνδρες μπορούσαν να επικαλεσθούν την οργή τους, ενώ οι γυναίκες βρισκόνταν σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση να επικαλεσθούν ο,τιδήποτε άλλο πέρα από το φόβο τους.

Στην αναζήτηση απαλλακτικής δικαιολογίας, οι γυναίκες ήταν κοινωνικά περιορισμένες και συνεπώς αναγκασμένες να «διηγηθούν άλλες ιστορίες» στο βασιλιά απ'ό,τι συνήθιζαν αναμετάξυ τους. Οι αφηγήσεις στις γυναικείες αιτήσεις χάρης που μελετά η Davis αποστασιοποιούνται από τις συνήθειες ανδρικές επικλήσεις στην παρόρμηση της στιγμής (αιφνίδια οργή ή υπό το κράτος της μέθης), ενώ οι γυναίκες εμφανίζονται είτε να σιωπούν σχετικά με τα συναισθήματα που οδήγησαν στο έγκλημά τους, είτε να προτάσσουν πλειάδα συναισθημάτων όπως ο φόβος, η ζήλεια, η απόγνωση μαζί με την οργή. Οι γυναικείες αφηγήσεις είναι πολύ περισσότερο λεπτομερείς και φορτισμένες συγκινησιακά, ακριβώς επειδή οι κατηγορούμενες γυναίκες της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου δεν μπορούσαν να προσφύγουν στο σύνθηρες ανδρικό «οπλοστάσιο δικαιολογιών».

Πέρα από το στενό κύκλο της οικογένειας, το συνηθέστερο γυναικείο αδίκημα - στα μάτια των Δυτικών της περιόδου, σχεδόν ταυτόσημο με τη γυναικεία φύση - ήταν η κλοπή και γενικότερα, ό,τι αποκαλούν οι ιστορικοί «εγκλήματα της φτώχειας». Στην Πρώιμη Νεότερη Περίοδο, αδικήματα παρόμοιας μορφής μπορούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις να επισύρουν ως και την ποινή του θανάτου. Οι συνέπειες όμως των παρανομιών αυτών δεν φαίνεται ότι προούσαν γυναίκες προερχόμενες από τα ασθενέστερα οικονομικά στρώματα, εγκαταλελειμένες ή χήρες, αντιμέτωπες με το φάσμα της πείνας. Η ανέχεια οδηγούσε στην κλοπή, ιδιαίτερα όταν η άπορη γυναίκα είχε και παιδιά. Οι δυτικές κοινωνίες του 16ου αιώνα ανέχονταν σε ένα βαθμό τη γυναικεία κλοπή, ιδιαίτερα όταν από αυτήν εξαρτιόταν η επιβίωση ανηλίκων. Εξάιρεση αποτελούσε η κλοπή από το υπηρετικό προσωπικό (η οποία πρόδιδε την εμπιστοσύνη του εργοδότη και μπορούσε να καταλήξει και στη θανάτωση του κλέφτη).

Τα «εγκλήματα της φτώχειας» αποτελούσαν καθημερινότητα για τις γαλλικές πόλεις - και σε ένα βαθμό και την ύπαιθρο. Οι γυναικείες κλοπές στην πόλη αφορούσαν κυρίως είδη ρουχισμού, διάφορα εργαλεία και κυρίως τροφή (αντίθετα, οι ανδρικές προτιμήσεις εστιάζονταν κυρίως στα νομίσματα, τα χρυσαφικά και τα κοσμήματα). Στην αγροτική ύπαιθρο, κατεξοχήν «δημοφιλή» αγαθά ήταν οι σπόροι, τα λαχανικά, τα φρούτα και η ξυλεία. Αν και η γυναικεία κλοπή διέτρεχε το κοινωνικό φάσμα (στα γαλλικά δικαστήρια έφθαναν περιπτώσεις γυναικών τεχνιτών που έκλεβαν με εντολή των ανδρών τους), στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι κλέφτρες ήταν γυναίκες προερχόμενες από τις χαμηλότερες εισοδηματικές βαθμίδες¹⁰.

7.4 Η γυναίκα – ταραχοποιός.

Η συμμετοχή των γυναικών στις δεκάδες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και θρησκευτικές εξεγέρσεις που συγκλόνισαν τη Δύση της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου εμφανίζεται έντονη έως και εντυπωσιακή. Ακυρώνοντας τον καταστατικό αποκλεισμό της από τα κοινά, η γυναίκα συμμετείχε με ζέση στις κινητοποιήσεις των υπάλληλων στρωμάτων σε πόλη και ύπαιθρο. Η εμφάνιση και δράση γυναικών ταραχοποιών γινόταν εν μέρει ανεκτή, εξαιτίας του «άλογου και παρορμητικού» χαρακτήρα των γυναικών (αντίληψη που μετρίαζε τις επιβαλλόμενες ποινές στις γυναίκες διαδηλώτριες). Εξάλλου, η δυναμική παρέμβαση της γυναίκας στην κριτική της κοινωνικο-οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας (αλλά και της ιεραρχικής δομής της οικογένειας) είχε σε ένα βαθμό θεσμοθετηθεί

¹⁰ Nicole Castan. "Criminals", *A History of Women...*, σ. 474 - 488.

στη λαϊκή κουλτούρα, στα πλαίσια της καρναβαλικής ανατρεπτικής αντίληψης («ο κόσμος άνω – κάτω»).

Με τη συμμετοχή τους στα κινήματα διαμαρτυρίας οι γυναίκες επιχειρούσαν με διάφορους τρόπους να διαρρήξουν τα στενά πλαίσια δράσης και έκφρασης που τους επέβαλλαν η κρατούσα αντίληψη και νομοθεσία. Στην Αγγλία της περιόδου 1560 - 1640, σημαντική ήταν η δράση των «ανυπότακτων», καθολικών γυναικών και ανδρών που αρνούσαν να συμμορφωθούν με τη Νομοθετική Πράξη Περί Θρησκευτικής Ομοιομορφίας. Συμμετέχοντας σε αυτό το κίνημα αντιρρησιών συνείδησης, οι αγγλίδες Καθολικές μετέτρεψαν τον ιδιωτικό, οικογενειακό τους χώρο - μόνο θεσμοθετημένο πεδίο ελεύθερης έκφρασης - σε εστία αντίστασης κατά της προτεσταντικής κοινωνίας. Συνήθως έκρυβαν καθολικούς ιερείς και διοργάνωναν κρυφές συναντήσεις, ενώ εαν γίνονταν αντιληπτές, επικαλούνταν την «άγνοια, αφέλεια και ανημποριά» σαν κυρίαρχα χαρακτηριστικά του φύλου τους. Οι γυναίκες «ανυπότακτες» αναγκάζονταν να πληρώσουν βαριά πρόστιμα και να αντιμετωπίσουν την καταπίεση των συζύγων τους, λίγες όμως έφθασαν στο ικρίωμα (τρεις σε σχέση με εικοσιεπτά εκτελεσμένους άγγλους Καθολικούς).

Η συμμετοχή των γυναικών στις λαϊκές κινητοποιήσεις ήταν επιθυμητή από τους άνδρες. Εξαιτίας του «απυρόβλητου» του φύλου τους, οι γυναίκες συνήθως παρατάσσονταν στις πρώτες γραμμές των διαδηλώσεων. Επιπλέον, διογκώναν το πλήθος των εξεγερμένων. Ωστόσο, ο βίαιος χαρακτήρας αυτής της συμμετοχής ερχόταν σε αντίθεση με την «καταστατική» υποταγή της γυναίκας στα κελεύσματα του συζύγου της. Συμμετέχοντας στις διαδηλώσεις και κινητοποιήσεις, οι γυναίκες προέτασαν ένα δημόσιο πρόσωπο ριζικά - και ενοχλητικά - διαφορετικό από το ιδιωτικό τους: Στις 14 Ιουλίου του 1725 ξέσπασε στο Παρίσι μια αμιγώς γυναικεία διαδήλωση εναντίον των αρτοποιών της πόλης. Ολα άρχισαν όταν μια γυναίκα ονομαζόμενη Desjardins αρνήθηκε να πληρώσει σε αρτοποιό του προαστείου Saint-Antoine το ποσό των τριαντατεσσάρων *sous* για ένα καρβέλι ψωμί, επισημαίνοντας ότι η τιμή του καρβελιού το πρωί της ίδιας ημέρας ήταν μόνον τριάντα *sous*. Η Desjardins κάλεσε σε συμπαράσταση άλλες γυναίκες της συνοικίας και σε σύντομο χρονικό διάστημα ένα πλήθος 1.800 περίπου γυναικών επιτέθηκε και άρχισε να λεηλατεί τα αρτοποιεία της ευρύτερης περιοχής. Θορυβημένος ο κύριος Desjardins έτρεξε για να απομακρύνει την ταραχοποιό γυναίκα του, μόνο για να βρεθεί αντιμέτωπος με πλήθος γυναικών, οι οποίες του φώναζαν ότι το δίκιο ήταν με το μέρος τους και όχι με τους αρτοποιούς. Η διαδήλωση των γυναικών και η ακόλουθη λεηλασία των αρτοποιείων της πόλης αποτελούσε κατά τη γνώμη τους νόμιμη έκφραση της απόγνωσης των λαϊκών στρωμάτων, εξαιτίας των κερδοσκοπικών ανατιμήσεων ειδών πρώτης ανάγκης.

Η γυναίκα - διαδηλώτρια έπαυε να είναι συμπλήρωμα του άνδρα, αλλά αναλάμβανε πλέον την πρωτοβουλία να αποτελέσει την αιχμή του δόρατος της τοπικής κοινότητας ή του συγκεκριμένου κοινωνικο-επαγγελματικού στρώματος. Στη εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού, η έντονη - και πολλές φορές πρωταγωνιστική - παρουσία των γυναικών στις επισιτιστικές διαδηλώσεις συνδυαζόταν και με τη παρουσία των ανήλικων παιδιών τους. Τα «σμήνη των μελισσών», τα «σμήνη των εντόμων», όπως συχνά αποκαλούνταν οι γυναίκες - διαδηλώτριες, χρωμάτιζαν με τη δική τους παρουσία τις λαϊκές κινητοποιήσεις: Κατήγγειλαν τις αδικίες σε βάρος των πληβείων, προκαλούσαν τις αρχές με τα υβριστικά ή και εμπρηστικά τους συνθήματα, παρότρυναν τους άνδρες σε ανάληψη δράσης, αλλά και συμμετείχαν και οι ίδιες με πείσμα και αυταπάρνηση. Η συμμετοχή τους - όσο προκλητική και αν εμφανιζόταν στα ήθη της εποχής - εξέφραζε συμβολικά την ολοκληρωτική στράτευση της κοινότητας ενάντια στο κοινό εχθρό. Στη διάρκεια του παραγμένου 16ου αιώνα, οι γυναίκες της Γαλλίας συμμετείχαν στις θρησκευτικές αντιπαραθέσεις πολεμώντας και ενάντια στο ίδιο τους το φύλο, στα πλαίσια ενός ολοκληρωτικού πολέμου, ο οποίος αποσκοπούσε στο να εξαλείψει το - προτεσταντικό ή καθολικό - μίσημα από την κοινωνία. Το ίδιο έπραξαν και στη διάρκεια των αντιφωρολογικών και επισιτιστικών εξεγέρσεων του 17ου και 18ου αιώνα.

Συμμετέχοντας μαζί στις κινητοποιήσεις των υπάλληλων στρωμάτων της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου, οι γυναίκες της Δύσης αναπαρήγαγαν σε ένα βαθμό το θεσμοθετημένο «ανατρεπτικό» ρόλο που τους είχε εναποθέσει η ανδροκρατούμενη κοινότητα (η βιαιότητα ως έκφραση της σκοτεινής, άλογης και λυσσώδους πλευράς της γυναίκας). Από την άλλη, έβρισκαν

ευκαιρία να διατυπώσουν ένα δημόσιο συλλογικό πρόσωπο σε απόλυτη δυσαρμονία προς το παθητικό ιδιωτικό τους. Οι εκρήξεις αυτές ίσως να εξέφραζαν μια αγωνιώδη προσπάθεια διεκδίκησης μιας νέας, δυναμικότερης γυναικείας ταυτότητας. Είναι αμφίβολο ωστόσο το κατά πόσο η γυναικεία συμμετοχή στις λαϊκές κινητοποιήσεις συνέβαλλε στην επαναδιαπραγμάτευση της θέσης της γυναίκας στο εσωτερικό της οικογένειας και ευρύτερα της κοινωνίας. Με τη λήξη των ταραχών, οι εξεγερμένοι άνδρες επέστρεφαν στις εργασίες τους και οι γυναίκες στα σπίτια τους και στον παραδοσιακό τους ρόλο¹¹.

8. Βιβλιογραφία για την Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη, 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας.

- E. Αβδελά & Α. Ψαρρά** (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997.
- J. Brink** (επιμ.), *Privileging Gender in Early Modern Europe*, Kirksville, Missouri, Sixteenth Century Studies and Essays, 1993.
- S. Cohn**, *Women in the Streets. Essays on Sex and Power in Renaissance Italy*, Βαλτιμόρη, The Johns Hopkins University Press 1996.
- D. Cressy**, *Birth, Marriage and Death. Ritual, religion and the life-cycle in Tudor and Stuart England*, Οξφόρδη, OUP, 1999.
- N.Z. Davis**, *Society and Culture in Early Modern France*, Οξφόρδη, Polity Press 1987.
- _____, *Fiction in the Archives. Pardon Tales and their Tellers in Sixteenth - Century France*, Οξφόρδη, Polity Press 1987.
- _____ & **A. Farge** (επιμ.), *A History of Women in the West, III, Renaissance and Enlightenment Paradoxes*, Cambridge Mass., Harvard University Press 1993.
- _____, *Women on the Margins. Three Seventeenth-Century Lives*, Cambridge Mass., Harvard University Press 1997.
- O. Hufton**, *Ιστορία των Γυναικών στην Ευρώπη, 1500-1800*, Αθήνα, Νεφέλη, 2002.
- E. Muir** (επιμ.), *Sex and Gender in Historical Perspective*, Johns Hopkins UP, 1990.
- S. Ozment**, *Magdalena and Balthasar*, New Haven, Yale University Press 1989.
- L. Roper**, *The Holy Household. Women and Morals in Reformation Augsburg*, Οξφόρδη, Clarendon Press 1991.
- U. Rublack**, *The Crimes of Women in Early Modern Germany*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1999.
- G. Ruggiero**, *The Boundaries of Eros. Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice*, Οξφόρδη, OUP, 1985.
- _____, *Binding Passions: Tales of Magic, Marriage and Power at the End of the Renaissance*, Οξφόρδη, OUP, 1993.
- L. Stone**, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500 - 1800*, Λονδίνο, Weidenfeld & Nicholson 1979.
- M. Wiesner**, *Women and Gender in Early Modern Europe*, Κέμπριτζ, CUP 1993.
- _____, *Christianity and Sexuality in the Early Modern World. Regulating Desire, Reforming Practice*, Λονδίνο, Routledge, 2000.

¹¹ Arlette Farge, "Protesters Plain to See", *A History of Women...*, σ. 489 - 505.

9. Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

- Έκδοση διαθέσιμη εδώ. <http://eclass.uoa.gr/courses/ARCH100>.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Κώστας Γαγανάκης, 2014. «ΙΙ19 Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία Β΄, Ενότητα: Ο «γυναικείος χώρος» στη δυτική πρώιμη νεωτερικότητα». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/ARCH7>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».



[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:

[Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες](#)

Πίνακες

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

